

ישיבה מס' 12 – 4.4.00 – שירות (אזרחי או צבאי) למדינה

עאדל מנאע: רבותיי, אנחנו פותחים. עד עכשיו בדרך כלל דנו בבעיות המבניות של האוכלוסייה הערבית, נקרא לזה בשם הכולל של זכויות חסרות או דברים שצריך לעשות למען האוכלוסייה הערבית. נשאלת השאלה שתכף נדון בה, מה האוכלוסייה הערבית צריכה לעשות במקביל – האם האוכלוסייה הזאת צריכה לעשות ומה- שירות למדינה או שירות אחר. אפשר להתווכח גם על ההגדרות, אבל פחות או יותר ברור על מה מדובר. אני מניח שכולם גם קיבלו את הנייר שסמי כתב. בכל מקרה, אנחנו נפתח בכך שניתן לסמי לפתוח, למרות שהדברים שהוא כתב הם די ברורים, באופן תמציתי ולעניין, אבל ניתן לו, להוסיף, לחדד דברים, לחמם את האווירה ואז נפתח את הדיון.

סמי סמוחה: אני אסתפק במספר הערות מקדימות כי את ההצעה עצמה יש לכם ואני אתן רק איזו מסגרת כללית לדיון. הנושא הזה של שירות למדינה, הייתי אומר שצריך לראות אותו בשלושה מישורים. מישור אחד זה הנושא של אי שוויון בחובות. אני מניח שאפשר לגייס המון טיעונים לכך שמבחינה פילוסופית ואתיקה של אזרחות וכולי, הזכויות לא צריכות להיות מותנות בחובות, או שוויון בזכויות לא צריך להיות מותנה בשוויון בחובות, כי אלו שני דברים שונים. ברמה הפילוסופית אין לי בעיה עם זה. אני כסוציולוג מאמין באיך שהציבור תופס דברים, לא ברמת הצדק המופשט. אני חושב שעל האדם ברחוב זה לא מקובל. לא מקובל שיהיה שוויון בזכויות בלי שוויון בחובות. לכן זאת היא נקודה מאוד מרכזית, שאין שוויון בחובות בין האזרחים במדינת ישראל, ופשוט תראו את העניין הזה בהקשר לחרדים- הציבור היהודי הלא דתי רוצה שישוויון פה שוויון ולא ברור בכלל, מבחינה אינסטרומנטלית, אם צריך בכלל את החרדים בצבא. זה מפוקפק. אבל יש כאן מצב שבו אי השוויון הזה בהחלט נחשב פגם מאוד רציני במימוש האזרחות השווה בין חרדים ולא חרדים, יהודים וערבים. אני חושב שהעניין הזה פועל לרעת הערבים בצורה נחרצת ביותר. הנקודה השנייה היא שיש אי אמון בסיסי בין יהודים וערבים, כאשר הפטור שניתן לערבים משירות בהחלט מבוסס על אי האמון הזה ונובע מאי האמון הזה. בסופו של דבר, המדינה החליטה לפטור את הערבים כיון שהיא לא בטוחה בנאמנות שלהם, לא בטוחה איך הם יתנהגו ולכן היא לא רוצה את השירות שלהם. היא גם לא רוצה לקחת את הסיכון שהיא מגדירה בעצם השירות שלהם.

אנחנו מדברים פה בסוגיה של שירות למדינה שנוגעת בתשתית היחסים בין יהודים וערבים במדינה.

הנקודה השלישית היא – ואני עוררתי אותה כבר בהמון הקשרים – כל המסמך הזה שאנחנו מדברים עליו, בסופו של דבר יהיה אוסף של ויתורים שהיהודים יעשו לערבים. כל המסמך הזה, מ-א' ועד ת'. תהיה רשימה, שמנקודת מבט יהודית, נקרא לה רשימה של מתנות שבסטטוס קוו הקיים יהודים נותנים לערבים.

על מנת שלוויתורים האלה תהיה לגיטימציה, שייראו בעיני הציבור מוצדקים, הערבים צריכים לבוא לצד היהודים, ששואלים מה הערבים נותנים. זה תחום שבו הערבים יכולים לתת משהו בתמורה לשינוי במצבם כאשר – וזה אני רוצה להגיד בהמשך – לא כל כך ברור שבאופן ממשי הערבים ייתנו את זה למדינה. זאת אומרת, יש כאן שינוי במצב, לא ברור אם בכלל המדינה זקוקה לשירות של הערבים.

האזרחי או הצבאי?

קריאת ביניים:

לא משנה. גם הצבאי גם האזרחי. לא ברור. לא ברור אם יהיה שירות כזה ואם זה יהיה למדינה ולא לקהילה

סמי סמוחה:

שלם למשל.

והקהילה זה לא המדינה?

קריאת ביניים:

לא, אבל מבחינת המדינה או מבחינת היהודים, היהודי רוצה לדעת 'מה אני כיהודי מקבלי' וזה לא כל כך ברור.

סמי סמוחה:

זאת אומרת, בשינוי במאזן הזה, במה נותנים ובמה מקבלים, לא תמיד אפשר להגיד שאנחנו היהודים מקבלים. לא כל כך ברור שהיהודים מקבלים. גם זו נקודה שצריך לקחת אותה בחשבון. עכשיו בואו נראה מה המצב הנוכחי. המצב הנוכחי הוא שלמעשה שני הצדדים, גם היהודים וגם הערבים, נוח להם המצב הקיים. נוח להם. הערבים לא רוצים לשרת, לא שירות אזרחי ולא שירות צבאי. האמת היא שגם היהודים לא רוצים שהערבים ישרתו. נוח לשני הצדדים. זאת לא בדיוק סוגיה גדולה שנתונה במחלוקת, כי יש רווח לשני הצדדים מהמשך הסטטוס קוו.

יחד עם זאת, השינוי בנקודה הזאת בסטטוס קוו הוא אסטרטגי. זאת אומרת, זה לא מין שינוי קטן שאתה אומר שהוא שולי, אלא זה שינוי שיכולה להיות לו הקרנה לתחומים רבים. זה שינוי גדול מאוד בעצם ההגדרה של היחסים בין יהודים וערבים. מבחינה זאת, פרדוקסלית, זה למעשה אינטרס ערבי שזה יקרה.

אנחנו יודעים זאת גם מחברות אחרות - ואני אביא דוגמה מובהקת – השחורים בארצות-הברית. השחורים בארצות-הברית עד מלחמת העולם הראשונה לא גויסו לצבא, לא רצו אותם בצבא, כי התפיסה הייתה לא שהם לא נאמנים, שהם נחותים. פשוט נחותים ולא יכולים לתרום. בגלל גזענות. אחר-כך אמרו: אפילו אם נגייס אותם, בגלל הגזענות לא ירצו לשרת אתם, יהיו לנו כל כך הרבה צרות ולא צריך את זה. הם ניהלו מלחמה עיקשת, מסוף מלחמת העולם הראשונה עד שנות ה-50 הראשונות, במשך שלושים שנה, להתגייס לצבא וזה היה מנוף לשינוי מצבם בחברה האמריקאית.

עד 48' הם היו ביחידות נפרדות.

רות גביזון:

נכון. הם ראו בשירות הצבאי מכשיר לשוויון. זה לא רק אצלם אלא זו דוגמה אחת שהבאתי.

סמי סמוחה:

הטענה הזאת שבני מיעוטים בחברות שונות לא מתגייסים לצבא בגלל שהצבא לא רוצה לגייס אותם כי הם לא נאמנים, לא רוצים להילחם באותו עם, אלה טענות סרק. פשוט טענות סרק. בכל העולם בני אותו עם נלחמים זה בזה כשהם נמצאים במקום אחר-ערבים במדינות ערב נלחמים נגד מדינות ערב אחרות והורגים זה את זה. אלה לא טענות של ממש.

מה שכן, בישראל אי נכונות הערבים לעשות שירות למדינה, יש לזה משמעות.

אתה מתכוון צבאי כשאתה אומר שירות למדינה.

קריאת ביניים:

לא, לא שירות צבאי דווקא. שירות למדינה. בהצעה שלי אני מפרט את זה. אני כרגע מדבר על שירות

סמי סמוחה:

למדינה. יכול להיות גם אזרחי.

בזה שהם לא רוצים לשרת, במפורש, ואני ראיתי את הטענות השונות נגד שירות למדינה, הם רוצים לסמן, להגיד למדינה משהו. מה שהם רוצים להגיד למדינה זה: אנחנו לא מזדהים עם המדינה. במפורש. זאת הדרך שבה הערבים משדרים למדינה: אנחנו לא מרגישים חלק, אנחנו לא יכולים להיות נאמנים עד הסוף למדינה כי זאת לא בדיוק המדינה שלנו. זה בהחלט משמש את הפונקציה הזאת והערבים ימשיכו עם זה כי הם רוצים בדיוק את זה להשיג. הם רוצים לשדר למדינה שזאת לא בדיוק המדינה שלהם והם לא יכולים להזדהות אתה.

לגבי השינוי עצמו. ההצעה שלי היא שכל תכנית לשינוי חייבת להתבסס על עקרון האוניברסליות. בשום פנים ואופן לא צריכה להיות תוכנית לערבים. כל תוכנית מיוחדת לערבים תהיה סגמנטית ותסבך את הבעיה. זאת אומרת, אנחנו חייבים למצוא פתרון כולל לכל האוכלוסייה, לכל האזרחים בארץ, והערבים ישתלבו כחלק מהפתרון הכללי. בשום פנים ואופן לא פתרון לערבים. פתרון כללי לחרדים, לערבים, לנשים, לגברים, לצעירים, לצה"ל באופן כללי, והערבים יהיו חלק משינוי שיקרה.

פתרון אחד רדיקלי שהוא כנראה לא מעשי לעשר השנים הבאות שיכול להיות, ואנחנו חייבים לשים אותו על השולחן כי הגישה שלי היא גישה אוניברסלית, הוא פשוט להפוך את השירות הצבאי בארץ לשירות מתנדבים. זאת אומרת, לבטל את חובת השירות בכלל לצבא ולהיות צבא מקצועי. מסתבר, ואת זה אני בדקתי, שהצבא, לפחות לשנים הקרובות, לא מוכן בשום אופן ללכת לזה וכנראה שגם אם יהיו הסכמי שלום לא ילכו על זה מהר כי הנחת היסוד היא שבשביל לשמור על השלום אתה צריך צבא חזק. זו אחת הערובות ליציבות והמשכיות של השלום, ואז כנראה שאת החזון של צבא חכם וקטן שמבוסס על מתנדבים, ייקח די הרבה זמן לממש ולכן זה לא הפתרון. זה אולי הפתרון הכי טוב. אם זה היה ניתן לביצוע, זה הפתרון הכי טוב, אבל ההנחה היא שתהיה חובת הגיוס, זאת אומרת שיהיה צורך להמשיך לשרת בצבא. אם לא משרתים בצבא יהיה אולי סידור אחר, סידור אזרחי. השאלה אם כן היא איך ערבים ויהודים אחרים, כמו חרדים, יכולים לשרת.

יש לכם את הדף ויש פה כשבעה סעיפים שאיכשהו מנסים להתמודד עם הבעיה. העיקרון הוא שכל אזרח יהיה חייב חובת שירות למדינה, והוא יוכל לבחור בין שירות אזרחי או צבאי – זה לא משנה אם זה ערבי או יהודי – שני המסלולים יהיו פתוחים לכל אזרח, גם לגברים וגם לנשים. לא כל מי שמבקש להתקבל, יתקבל. לצבא יש סדרי עדיפויות. הדוגמה הטובה היא גרמניה, שם שני המסלולים פתוחים בפני כל אזרח גרמני אבל הצבא צריך קודם למלא את המכסות שלו ויש לו עדיפות. היום מחצית ממחזור הגיוס בגרמניה נותנים שירות אזרחי. עד כדי כך שזה עכשיו פוגע בצבא הגרמני והם רוצים לשנות את השיטה, אבל בסך הכל העסק עובד.

זו ההצעה שלי. ההצעה היא שהדבר הזה יונהג בהדרגה, שהסידור הזה יבוא בהסכמה, שזה לא ינחת, וגם כמובן לא תהיה שום הבחנה מבחינת סוג הגיוס. זאת אומרת, הזכויות של מי שמתגייס לצבא או של מי שנותן שירות אזרחי תהיינה מלאות, חובת השירות למדינה תיחשב מלאה.

אני חושב שזה בהחלט נחוץ ואני רוצה לסיים בהערה כללית. תמיד כשמדברים בנושא הזה אומרים: כן, אבל זה לא פותר את הבעיה של שוויון בין יהודים וערבים. שום דבר לא יפתור את

בעיית השוויון בין יהודים וערבים. שום אמצעי, שום צעד, שום תוכנית לא תפתור את כל הבעיות. אין דבר כזה. אבל אנחנו מדברים על צעד משמעותי שיסנה את הסטטוס קוו, שיגדיל את השוויון במידה משמעותית. שום דבר לא יביא שוויון במאה אחוז, לא הצעד הזה ולא שום צעד אחר שיוצע פה. אין דבר כזה. אז זה לא פתרון לומר הנה לוקחים את הדרוזים, הנה הדרוזים משרתים בצבא – שום דבר לא קרה. אין דבר כזה שום דבר לא קרה. קורים דברים, זה לא פותר במאה אחוז כי אי אפשר לפתור במאה אחוז, זו בעיה מאוד מורכבת. צריך לשאול במה זה ישנה, לאיזה תחומים זה יקרין ומה המשמעות של זה.

עאדל מנאע: תודה סמי. אני חושב שסמי זרק למגרש, כמו שהוא כתב את זה גם בכתב, כמה שאלות מאוד נוקבות יחד עם

כמה אמירות פולמוסיות שבטח גם יתייחסו אליהן. אני הייתי עושה קטיגוריות של השאלות האלה. חלקן אסטרטגיות- למשל, עד כמה באמת העניין של שירות צבאי או שירות אזרחי יקדם את נושא השוויון, עד כמה מה שסמי טוען הוא דווקא אינטרס של האוכלוסייה הערבית מבחינה זו שהוא יקדם או אולי דווקא להפך, כמו שאחרים יכולים להעלות, אולי דווקא זה רק מעלה את הצפיות ואם נלך לפי הסיפא של סמי, הרי ששום דבר לא יקדם את השוויון ואז אולי זה דווקא מחדד את הבעיות. זה לא יפתור את בעיית השוויון באופן מלא ואז זה דווקא יחדד את הבעיות ואת המתיחות, כי אחרי שאתה עושה שירות לא יטענו כלפיך שחסר משהו בחובות וכולי. יש כל מיני שאלות כאלה. זאת אומרת, קודם כל השאלה האסטרטגית, האם הערבים צריכים או לא צריכים לעשות, האם זה לטובתם או לא לטובתם, לטובת העניין של שוויון או לא.

אחר-כך השאלה הטקטית היא כמובן איך לעשות את זה וגם לזה סמי התייחס. העניין של העיתוי, העניין של ההדרגתיות או בבת אחת, העניין של הסדר שהוא לכל האוכלוסייה וכולי וכולי. אני לא רוצה להמשיך ולגזול את הזמן כי הדברים ברורים. אנחנו נפתח את הדיון. אני לא יודע אם מותר לי להציע, אבל מכיוון שחלק מהשאלות האלה קשורות באופן טבעי בערבים, אולי כדאי לשמוע קודם את המשתתפים הערבים, שיאמרו מה הם חושבים על הנושאים שזרק סמי.

חאלד אבו-עסבה: אני מדבר כיון שהרמתי את היד ולא על תקן של ערבי. אני חושב שדבריו של סמי היו ברורים וגם גלויים. הוא גם פתח בזה כשאמר שבתור סוציולוג הוא מסתכל על הציבור- איך הוא רואה את זה ואיך הוא מסתכל על זה- ויש תחושה בציבור היהודי שבכל המסמך הזה היהודים רק נותנים והערבים מקבלים. לכן פה הערבים נדרשים לתת. זאת אומרת, מלכתחילה אנחנו יוצאים מנקודת הנחה שכל הנושא של השירות לא בא לשרת את הערבים. הוא אמר את זה גם בסיפא שלו, שזה לא יפתור את הבעיה. זאת אומרת, הנושא פה הוא הלגיטימציה בעיני האזרחים היהודים. זאת אומרת, זאת האסטרטגיה הגלויה, וגם הסמויה, בשירות עצמו.

אני חושב שהוא גם אמר דבר מאוד חשוב, שאי השירות זה לא בגלל שהערבים נלחמים במדינות שלהם או בעם שלהם, אלא הם רוצים לסמן למדינה שהם אינם מזדהים אתה. אני יכול להגיד שזה נכון. אני מסכים עם זה, אני מסכים עם הסימון הזה. גם אני מסמן את זה. זאת לא מדינת. אין לי תחושה שזאת המדינה שלי כל עוד המדינה אינה מגדירה את עצמה בתור מדינת. היא לא מגדירה את עצמה והיא לא מכלילה אותי בתוך המדינה. לכן אני מסמן אותה כמדינה שהיא לא מדינת ואת לא מזדהה עם המדינה בכל מה שהיא עושה. לכן אני גם לא מוכן לתת ולשרת את המדינה. זאת אומרת, יש לי עמדה די ברורה בנושא הזה. ברגע שהמדינה תשרת אותי ותכלול אותי בתוכה, ואני אהיה חלק אינטגרלי בעשייה בתוך המדינה וגם שותף בתהליך קבלת החלטות ומקבל את מה שאני צריך לקבל מהמדינה – אז אני אוכל להרגיש שאני שייך למדינה ואני ארצה לשרת את המדינה.

לגבי כל הנושא של איך לעשות את זה והעיתוי שיש לעשות את זה- לא כל מי שיבקש לעשות שירות צבאי יתקבל, וזה ברור למה. זאת אומרת, ברור שתהיה סלקציה של מי כן יכנס ומי לא יכנס. זאת אומרת, כל המנגנון וכל המבנה הוא לדעתי ברור לגמרי.

מעמדתי האישית אני לא יכול לקבל את זה כפי שזה, בהחלט לא, ואני חושב שהבעיה תימשך. אם לשני הצדדים נוח בסטטוס קוו, אז למה באמת צריך לעורר את הסטטוס קוו הזה? אלא אם כן אתה בא ואומר שבמקביל למה שהיהודים נותנים במדינה, הערבים צריכים לתת. אז הערבים כאן צריכים לתת הכל. זאת אומרת, לתת הזדהות שלמה ולגיטימציה בזמן שהמדינה הזאת לא שייכת להם. זאת אומרת, זה מה שהם למעשה צריכים להודיע, זה מה שאתה מבקש מהם, ואני לא חושב שאת זה הם יכולים לעשות.

כאמל ריאן: סמי מתייחס לנקודה לפיה הוא דואג ומדגיש את דעת הקהל, את מה שיתקבל בציבור.

רציתי לשאול אותו איזה ציבור, היהודי או הציבור היהודי והערבי? היהודי.

סמי סמוחה: אז אנחנו חוזרים לאותה בעיה. כי מה שיתקבל על-ידי הציבור היהודי, לפעמים, בדרך כלל, בנקודות

המחלוקת האלה, נוגד לגמרי את מה שחושב הציבור הערבי. אני מרגיש שהמדינה צריכה להחזיר לי. כל מה שמנתי, נעבור אחד אחד – השוויון, הקרקעות, ייצוג ושיתוף – הכל בשבילי זה עדיין חוב עם ריבית דריבית. המדינה חייבת לי. היא לקחה לי את הקרקעות שלי, היא לקחה לי את הבית שלי, היא לקחה לי את הקרובים שלי. כשאני מגיע למסקנה, שאני כאוכלוסייה ערבית עם כל הקשת הפוליטית, מכיר בקיום המדינה, זה לא קל. אני חושב שהמדינה צריכה להחזיר המון עבור המשפט הזה- שהאזרחים הערביים משלימים עם קיום המדינה. מה נותנים לערבים, משהו ספציפי, אני לא יודע. כאשר יש הרגשה כזאת כאילו מעניקים מתנה, כפי שהגדרת, נותנים סל מתנות לערבים. בסך הכל מנסים ליישר דברים, קיפוח מתמשך ואפליה נגד הערבים, דבר שמתמשך שנים. אני לא יודע איך יפצו אותנו. המדינה מגדירה את עצמה כמדינת העם היהודי, ויש בעיה. אתה אומר שגם שירות בצבא לא יסגור את הפערים. זה לא יסגור את הפערים, והמדינה היא מדינת העם היהודי ועדיין אפילו במתנות בסוגריים שאני הולך לקבל, אני לא מחזיר את הקרקעות שלי. כל יום שאני עובר ליד הקרקעות, הן לא חוזרות אלי, אז אני לא יודע למה אני צריך לשרת בצבא, כל עוד יש עימות עם האחים שלי. אני לא מקבל את הטענה שהערבים רבים עם העם שלהם. נכון, ערבים רבים עם ערבים ויהודים רבים עם יהודים, אבל כשיש עימות בין ערבים ליהודים, היהודים מתייצבים כגוש אחד והערבים מתייצבים גם כגוש אחד. אפילו כשיש עימותים גבוליים, אפילו כשיש מחלוקת.

סמי סמוחה:

ההצעה היא לא לשירות צבאי דווקא. יש לך בחירה ואתה יכול לבחור. חלק מהשירות האזרחי הוא בישובים

ערביים. זה כביכול חלק מהעסקה.

כאמל ריאן:

שירות אזרחי, בממדים שאתה הצגת, זה כמעט גובל בשירות הצבאי. זה דומה לשירות הצבאי. אני חושב שהערבים צריכים לבדוק את האפשרות של שירות אזרחי קהילתי פנימי, שבאמת לא יפגע במצפון ושיתאים לסיטואציה שהם חיים בה ולא יפגע בכל המעגלים.

חאלד אבו-עסבה:

השאלה היא של קונספציה. האם מקובל עליך השירות האזרחי והצבאי, האם מקובל עליך מבחינת

קונספציה?

כאמל ריאן:

צבאי בשום אופן, אפילו כשיש שוויון ואפילו כשיש שלום. אזרחי- את זה צריך באמת לבדוק, מה זה אזרחי. האם זה אזרחי קהילתי פנימי, דרך הרשויות, מי מחליט ומה היעדים. צריך לבחון את זה. אני לא פוסל את זה על הסף.

ראסם תמאסי:

אולי צריך למחוק את הכותרת "שירות למדינה" ולכתוב את זה באופן ברור- זה צבא. למה צריך שירות למדינה? אני למשל מרגיש שאני משרת את המדינה מצוין. "שירות למדינה"- הכותרת לא מתאימה. צריך להגיד שירות צבאי לערבים. המילה הזאת, "שירות למדינה", זה כאילו שהערבים לא משרתים את המדינה וזו נקודת מוצא לא נכונה.

נקודה הנוספת שאני חושב שצריך להפריך- כל הטענות שמבוסס על כך שהיהודים שמשרתים עבור המדינה, שהם משלמים בדם שלהם, לעומת הערבים שלא משרתים. אני חושב שאפשר להפריך את הטענה הזאת באופן מאוד בסיסי. אפילו אם מחשבים את זה מבחינה כלכלית, הערבים פשוט משרתים בחזית הפנימית, מה שנקרא בעורף, ובונים את המדינה. כשהיו מלחמות במדינת ישראל, פשוט באו וביקשו את הרכוש של הערבים, משאיות, טנדרים וכולי וגייסו אותם. לא מחכים להסכמה ולא מחכים להצגה. עובדה שזה נעשה ב-67, ב-73, ואני מקווה שלא יעשה בעתיד. אני מקווה שלא יהיו מלחמות. זה חלק מהתהליך של גיוס לכל המדינה.

לגבי הנושא של הקונספציה. אם רוצים להגיע לאמנה ואמנה שמאפשרת להשיג את המקסימום של הנקודות המוסכמות בין קבוצות אוכלוסייה, לא צריך לעורר את הנקודות שמייצרות את המחלוקת. זה פשוט כנקודת בסיס שמתאימה לנסיבות. הסוגיה הזאת של שירות צבאי או שירות אזרחי היא חלק מקונספציה שאומרת שקבוצות אזרחיות שאין להן יכולת לתרום למדינה בנסיבות מסוימות ייתנו פיצוי של שלוש שנים מהחיים שלהם. זה חלק מקונספציה- אני קראתי מאמר לפני שבוע ב"הארץ" והיה כנס על זה, על תרבות הנתניה בקרב הערבים. כאילו הערבים לא נותנים לקהילה שלהם והם חייבים למסד את הדבר הזה דרך מוסדות מלמעלה. הדברים האלו קיימים בתוך החברה עצמה. אמנם ככל שהיא עוברת יותר תהליכי עיור היא נותנת יותר, אבל גם בחברה כפרית הדברים האלו קיימים, תרבות הנתניה מושרשת בקרב החברה הזאת ובתפיסה הדתית שלה עוד יותר.

הבעיה היא בעיה פוליטית. אם מסתכלים מבחינה עובדתית, שימו לב מה שמבקשים. אני נלחמתי נגד המדינה לפני 48, היא קמה בעל כורחי, הפכתי להיות אזרח בכוח, והגעתי לשלב המתנה בנסיבות של מלחמה. כל הזמן אני מבקש שוויון תוך כדי קיפוח, כפי שהגדיר זאת האחראי על השב"כ. הערבים מבקשים שוויון תוך כדי קיפוח, נחיתות, ועוד באים ומבקשים מהם ואומרים להם שזה לא מספיק וכי שאתם תהיו בסדר, אתם צריכים לשרת בצבא.

יתרה מזאת. במסגרת התנאים המבניים – והערבים יודעים את זה והיהודים יודעים את זה - סמי סיכם את זה מצוין כשהוא אמר שבכל התנאים שיהיו, אם אנחנו מדברים כקונספציה של שוויון, אין סיכוי שנגיע לשוויון. אין.

סמי סמוחה:
ראסם תמאיסי:

שוויון מלא.
מה זה שוויון מלא? שוויון. יש שוויון או אין שוויון. מלא או לא מלא, אני לא יודע. אם אנחנו יושבים בחדר הזה, זה שוויון מלא. אם לא יושבים, אז אין לי זכות להיכנס. אם אין לי זכות להיכנס לחדר, אז אני לא מבין מה זה שוויון. כל עוד שכל אחד יודע שאין סיכוי, אז למה לו לוותר על תביעה היסטורית, על ההשפלה שנעשתה לו, להמשיך להרגיש כאילו הוא לא שייך. המדינה ממשיכה להצהיר שהיא מדינת היהודים ועוד מבקשת: בוא תהיה חלק, בעל כורחך. הדבר הזה לא יכול להתקבל בקרב חברה שיש לה כבוד מינימלי, לא ברמה האישית, אלא ברמה הקולקטיבית. מי שיש לו כבוד, אני מצטער, לא יכול לקבל את הדברים האלה.

כאן אני מציע לחפש נקודות שמאפשרות יצירת קונצנזוס של שיתוף, כאשר יש לשים את הדברים שמייצרים מחלוקת בצד. לא לשכוח אותם, אבל לשים אותם בצד, כדי לייצר מנגנונים אחרים כך שגם בקרב היהודים יהיו שינויים, גם בקרב הערבים יהיו שינויים, ובטווח ארוך אני לא יודע מה יקרה, אולי תהיה חברה יותר אזרחית, בה גם כאן וגם כאן יקבלו אחד את השני. לגבי מה שאמר שייח' כאמל בנושא של איך מרגיש האזרח הפשוט. רק ביומיים-שלושה האחרונים הצביעו על כך הרבה דברים- למרות שקפצנו ב-95' לנושא של רצון לשוויון, אנחנו פשוט במצב של רגרסיה מאוד גדולה- התופעה של המוכנות לתמיכה בשביתה, הייתה כמעט שביתה כוללת, המוכנות להיאבק של צעירים שיש להם פשוט אנרגיה. הצבא הוא לא רק מכשיר למוביליות אלא הוא מכשיר לפתיחת הזדמנויות, מכשיר של ביטוי עצמי לקבוצות אוכלוסייה. לצערי, באוכלוסייה הערבית לצעירים הערביים, אין את המכשיר הזה וכאן צריך לחפש להם חלופות, כך שהם יהיו נכונים לעשות את הדברים האלה במובן התרבותי הפנימי, החברתי הפנימי. כל עוד הם נמצאים תחת הכותרת של מיסוד התהליך, אני משוכנע שרוב האוכלוסייה הערבית תתנגד לזה במובן המיסוד של הדברים. אם הדבר הזה יהיה בבחירה חופשית לצורך מוביליות, כפי שנעשה במצב הקיים, אז ימצאו אנשים את עצמם.

אני טוען שהגישה צריכה להיות הפוכה והצוות הזה צריך ללכת בגישה הפוכה. לבטל את חיוב הגיוס בכלל, גם ליהודים וגם לערבים. צריך ללכת לגישה הפוכה שאומרת שלא יהיה גיוס גם ליהודים. בהרבה מדינות בעולם זה קורה. זה במקום שניתן לגיטימציה למצב הקיים.

קריאת ביניים:
ראסם תמאיסי:

זה שלא מעשי.
גם כשאתה אומר לי שלא תקבל את השוויון, שלא תעשה ככה, כי הפכת להיות בעל כורחך אזרח במדינת ישראל, אז אני לא מבין איך זה מעשי. אני חושב שכאן צריך ללכת לגישה ההפוכה. הצוות הזה קורא למדינת ישראל לחפש מנגנונים לבטל בכלל את כל השירות החובה, גם ליהודים. צריך לקחת מרכיב נוסף. אפילו אם ערבים יכנסו לצבא, אנחנו יודעים מה יהיה מסלול ההתקדמות שלהם בתוך הצבא. האם הם יהיו מה שנקרא מנהיגות צבאית שיש לה פוטנציאל להגיע לסיירת מטכ"ל, להגיע להנהגה, או שהם ימשיכו רק לתת? כל בן אדם, כל ילד קטן, מבין שהדינמיקה שמתפתחת לא מאפשרת לנו ליצור את המוביליות. לכן, למה צריך לעורר את הסוגיה הזאת כסוגיה על סדר היום של הקבוצה הזאת, כשהיא פשוט מייצרת מחלוקת בסיסית? הציבור היהודי צריך להבין, צריך גם לשכנע אותו ולהסביר לו שהסוגיה הזאת היא לא סוגיה פשוטה, גם לערבים וגם ליהודים, ולדעתי לא צריך לעורר אותה בסדר היום של הקבוצה.

מרדכי קרמניצר:

אני חושב שנקודת המוצא, ההצעה של סמי, היא יותר בעייתית ממה שחייבת להיות הצעה בנושא הזה. אני חושב שסמי שם את זה בצורה יותר קשה ממה שהנושא מצדיק, ואפשר לשים את הנושא הזה בצורה אחרת. אני חושב שהצורה שאתה מציג את הנושא עושה את זה יותר קשה ממה שהנושא מצריך. אני חושב שיש פה שני תרחישים שונים לגבי העתיד. יש תרחיש לפיו תוך שנים אחדות בכל-זאת ישראל תגיע לשלום עם השכנים שלה, לרבות עם הפלשתינאים. זה מצב גיאו-פוליטי אחד עם כל מיני השלכות גם לגבי מקומו של הצבא, עם כל זה שרוצים צבא חזק וכולי. זה יהיה מצב אחר מבחינת המעמד של הצבא וחשיבותו. בכל זאת זו תהיה סיטואציה אחרת. התרחיש הזה עומד מול מצב אחר שבו לא נגיע לזה בטווח הקרוב. אלה מצבים שונים וצריך לראות שהם מצבים שונים כי אם לא נגיע לזה, רעיונות כמו ביטול שירות חובה וכולי הם לחלוטין לא מעשיים, וגם אתה תסכים שזה לא מעשי. אתה מניח כנראה שזה כן הולך להסדר.

אני בכלל לא בטוח שנכון לבוא לערבים ולומר שבשירות צבאי, השיקול הזה של פגיעה בבני העם הוא לא שיקול ואני לא מקבל אותו. "תלכו לצבא", כאילו שבאמת הזרועות פתוחות בצבא וכל מפקדי הצבא מעוניינים בשירות של ערבים, כאילו שמובטח שירות שוויוני בתוך הצבא. זה הרי לא כך. אני יודע שחלק מהפיקוד של הצבא, או לדעתי רוב הפיקוד של הצבא, לא מעוניין בזה בכלל, לא ירצה בזה ולא יסכים לזה, וגם אם יכפו, זה יהיה שירות צבאי מסוג מסוים. מצד אחר אני יכול להבין רגישות של אנשים שאומרים שהם לא רוצים להיות במצב שהם עלולים להיאלץ להילחם. זה לא נראה לי טיעון מופרך.

אז למה להעמיד את זה כשירות צבאי בכלל? אז בואו נדבר על משהו אחר, והמשהו האחר הוא באמת שירות אזרחי, שלדעתי הוא נקודת פתיחה, כמו שאמר השיח' ריאן. אני לא חושב שיש

סיבה טובה לבוא ולפרוק אותו אפרירי מהשולחן. יכול להיות שיש סיבה או שיקול אחרים לבוא ולהגיד לא או כן, צורה כזאת או אחרת. אני חושב שזו הצעה שיכולה להיות הצעה רצינית לבחינה.

אגב, אני רוצה לומר שאם אנחנו לא הולכים לשלום בזמן הקרוב, נדמה לי שזו תהיה אשליה לחשוב שהמדינה תתגמל באופן שווה את השירות הצבאי והשירות האזרחי. קשה לי להאמין שזה מה שיהיה. באופן מעשי תהיה דיפרנציאציה בתגמול, כך שהעיקרון הזה לא נראה לי עיקרון שניתן לממש אותו. עוד דבר שנראה לי לא ניתן למימוש – אי-אפשר פה לבנות משהו על עיקרון של אוניברסליות. אני חושב שהסיפור של החרדים והסיפור של הערבים הם סיפורים שונים. אנחנו לא יכולים ליצור פה הסדר כולל אחד. זה לא מציאותי.

אני גם יכול להבין את החברים הערבים באים ואומרים שבתנאים הנוכחיים, כפי שהמדינה מתנהגת כלפינו, אנחנו לא מוכנים לשרת אותה. את זה אני מוכן להבין. אבל השאלה, וזה המהלך, האם לא נכון לבוא ולהגיד משהו כמו שאם המדינה תשנה באופן יסודי את אורחותיה, את התייחסותה, את תפיסתה, תעשה מאמץ אמיתי וגדול ליצור יותר שוויון – ואני עוד אחזור לומר משהו על השאלה של השוויון המלא או הלא מלא – אז הערבים יהיו מוכנים לשרת אזרחי. אני אומר שזה לא חייב להיות באותו רגע שהמדינה עושה את המהלכים אלא יכול להיות בשלב שני. האם על הרקע הזה, כשהאזרחים הערביים אומרים שאם הם ירגישו שמתייחסים אליהם באופן שווה, הם יהיו מוכנים, אולי אפילו מעוניינים, לשרת שירות אזרחי, ודאי שירות אזרחי שהוא קודם כל נועד לקדם את הציבור ואת הקהילה שלהם.

בסופו של דבר, מנקודת ראות יהודית, אתם צריכים להבין שיש כאן שאלה יסודית, כי זו השאלה מה התכלית של כל המהלך שאנחנו עוסקים בו. אני מבין את התכלית של המהלך כתכלית שבאה ליצור מצב שבו הערבים לא יגידו מה שאומר השייח' ריאן, שהמדינה צריכה לעבוד הרבה ובעצם להגיד תודה שהערבים באים ואומרים שהם משלימים עם קיום המדינה. אני מאמין שאפשר להביא את היחסים בין יהודים וערבים למצב יותר מתקדם מבחינת התייחסות של הערבים כלפי המדינה וההתייחסות הזאת נבחנת לפי תחושת היחס למדינה, בזה שהמילה שירות אזרחי היא לא מילה מקוממת או מעוררת התנגדות.

חאלד אבו-עסבה: אם אתה ירדת מהשירות הצבאי, ואני הבנתי

שאתה ירדת מזה, ואתה מדבר כרגע של שירות אזרחי, אז אולי תגיד כפי שסמי אומר על השולחן מהי המטרה של השירות האזרחי. מדוע אתה מחייב אותו, מדוע אתה מעלה אותו, מה עומד מאחורי זה, מהי האסטרטגיה שעומדת מאחורי זה, האם המטרה היא לחנך את הציבור הערבי לנתינה, כפי שראסם אמר, כי הם לא נותנים, והאם שירות אזרחי לקהילה שלהם זה לא למדינה או כן למדינה. מה עומד מאחורי זה בדיוק? מה הרציונאל שעומד מאחורי השירות האזרחי?

סמי סמוחה: מה מפריע לך לתת לערבי, כמו ליהודי, את

האפשרות לבחור בין שירות צבאי לשירות אזרחי? למה זה מפריע לך? אם אתה תיתן את האופציה הזאת בין שירות צבאי ואזרחי, תתפלאו כמה ערבים יבחרו במסלול צבאי. פשוט תתפלאו.

מרדכי קרמניצר: צריך לחשוב צעד הלאה. נניח שיהיו ערבים שירצו

ללכת לשירות הצבאי – אגב, אני בכלל לא בטוח שמספרם כל כך גדול, לפי הלכי הרוח שאני קולט בציבור הערבי יהיה לחץ לא לעשות את זה, בהחלט יהיה לחץ רציני לא לעשות את זה – אחרי שיהיו כאלה שיבואו, הצבא ייקח אותם? הוא לא ייקח אותם.

סמי סמוחה: הצבא ייקח אותם. אתה תראה.

אליעזר דון-יחיא: הצבא לא מעוניין בחרדים, אז הוא ודאי לא יהיה

מעוניין בערבים.

מרדכי קרמניצר: אני רוצה לענות על השאלה מה הרעיון. אני באופן

בסיסי מסכים עם תחילת הניתוח של סמי. אני חושב שמבחינת הראייה של הציבור, הציבור כן רגיש לשאלה האם יש שוויון או דמיון בחובות. זו שאלה שבציבור היהודי יש לה משמעות. אצל חלק מהציבור היא בעלת משמעות אמיתית, וחלק מהציבור משתמש בה כתירוץ. לכן זה אינטרס של אלה שרוצים יותר שוויון לסלק גם את אלה שזה מפריע להם באופן אמיתי וגם להוריד את התירוץ הזה מעל סדר היום.

אגב, מעבר לדבר הזה, אני חושב שסמי צודק- המדינה בסוף לא תרצה שירות אזרחי כללי. לכן יש פה רווח נטו של הערבים שאמרו שבתנאים מסוימים הם מוכנים לעשות שירות אזרחי, כשבסופו של דבר זה לא יתממש. זה ביטוי למשהו שהוא כן משמעותי בעיניים היהודיות.

אני חוזר לעניין הסמלי. מה מטרת המהלך? מטרת המהלך בעיני היא כמו שאתה אמרת. אתה בעצמך אמרת בסוף שאם אתה תקבל את כל מה שאתה רוצה לקבל וכו'. פה אני רוצה להגיד משהו על מה שרוצים לקבל ועל מה שאפשר לקבל, וזו עדיין נשאר מטרת המהלך. לכן זוהי נקודה שבכל-זאת היא משמעותית.

אם אתה רוצה מדינה שתוותר על זיקה שלה לעם היהודי, אם אתה רוצה להוריד את הצד היהודי של המדינה הזאת, אם זה בשבילך לקבל את מה שאתה רוצה לקבל, זה התנאי ההכרחי למוכנות,

לעשות איזשהו שירות למען המדינה, אז לא התקדמנו. אם ה'לקבלי' אומר שזאת תהיה מדינה שכן תישאר עם זיקה מיוחדת לעם היהודי, שאני כרגע לא מגדיר אותה, אבל היא תהיה מדינה שמחויבת באופן אמיתי לשוויון לאזרחים שלה ואנחנו יכולים לעצב פה בקבוצה מה זה אומר שוויון לאזרחים שלה, אז מבחינתי המהלך הוא לגרום לזה שערביי ישראל בנתונים האלה, מה שאני רואה כדבר שהוא כן אפשרי, יוכלו לחוש מספיק זיקה למדינה כך שהם מוכנים להגיד אני מוכן לשרת. משום שאם אנשים שבאים ואומרים אני לא מוכן לשרת, מתעוררת השאלה מה צריך לעשות. אם אנחנו לא מצליחים לעשות שינוי בתחושה, בתודעה של הערבים ביחס למדינה, למה ללכת את כל הדרך הזאת? איך אנחנו נשכנע את הציבור היהודי, לא רק את הקבוצה הזאת, ששווה לעשות את המהלך הזה? זו בעיני נקודה מאוד קריטית.

אם העמדה כלפי המדינה נשארת עמדה מוחלטת של ניכור – אני אגיד ניכור ואעצור ולא אומר דברים נוספים – והיא תישאר כזאת גם אם המדינה תעשה א', ב, ג, ד', ה', אז למה לעשות את ה-א', ב', ג', ד', ה'? זה מה שאני קורא לו המהלך. המהלך הוא ניסיון ליצור מצב חדש.

אני מאוד פרגמטי, אני עצמי, בשאלה של עיצוב השירות האזרחי, הייתי נותן מידה גדולה מאוד של עצמאות לערבים לקבוע איך לעצב את השירות האזרחי הזה. אני לא חושב שזה מסוג ההצעות שנכון לבוא להגיד אפריורי 'אין על מה לדבר', כי יש על מה לדבר. אני רוצה להגיד עוד פעם, שאני רואה בזה רווחים משמעותיים לאינטרס של ערביי ישראל.

מיכאל איתן:

יש סתירה בדברים שלך, יש סתירה גדולה מאוד בדברים שלך. אתה מדבר על מצב עתידי שבו לכאורה יהיה שוויון, אבל אתה מיד מדגיש שהשוויון הזה הוא שוויון מלאכותי כי אתה אומר שבדבר הבסיסי ביותר, השירות הצבאי, המדינה לא תיתן לערבים לשרת כי היא לא מאמינה בהם. הצבא לא יקבל אותם, אפילו אם הם ירצו ללכת. זאת אומרת שיש כאן סתירה.

אולי תהיה מציאות אחרת שבה הצבא כן יהיה מוכן. כרגע הוא לא מעוניין.

מיכאל איתן:

יש כאן עניין לוגי. לא משנה כרגע עמדתך. הוא אומר שהוא רוצה לקבל מהערבים תמורה עבור מצב חדש שבו לכאורה – אני אומר לכאורה – יהיה שוויון מרבי, מדינה יהודית עם שוויון מרבי. כששואלים אותו מה יהיה במצב החדש הזה, הוא אומר לכם כבר היום שלא תוכלו ללכת לצבא כי הממשל, הרוב היהודי לא יקבל אתכם כמספיק לגיטימיים לשבת בצבא.

מרדכי קרמניצר:

אני חושב שלא היית בקטע שפתחתי. אמרתי שיש שני מצבים גיאו-פוליטיים. יש את המצב הנוכחי שבו אנחנו מדברים, כשעוד לא ברור מה קורה כאן באזור וכולי, ואנחנו רוצים לסכם את העבודה תוך כמה חודשים. יש מצב עתידי, של שלום באזור וכולי. אני לא יודע מה יהיה במצב של שלום שמתבסס ויוצר תחושה של ביטחון בשלום. יכול להיות שאז הצעה מסוג ההצעה של סמי שמדברת על שתי אופציות, תהיה טבעית לסיטואציה. במצב של היום, אני חושב שרוב הציבור היהודי – ותקנו אותי – לא מעוניין, לא רוצה שהערבים ישרתו בצבא. אני חושב שגם מבחינת רוב הציבור הערבי יש בעיית אמון. גם הצבא היום כל כך לא בטוח בעצמו, כך שהוא יקרין את התחושה הזאת של הציבור. אתה רואה את הצבא עושה איזה אקט מנהיגותי ואומר שלמרות התחושה הזאת של הציבור אנחנו כן ניקח? הוא לא יעשה את זה ורוב הציבור הערבי לא מעוניין בדבר הזה. לכן אני חושב שלבוא היום עם הדבר הזה, זה לא קונסטרוקטיבי, זה לא מעשי וזה לא מקדם אותנו. אני לא שולל את זה שאתה יכול להציב את זה כיעד למצב של אחרי התבססות שלום. יכול להיות שאז התנאים יהיו אחרים.

אני רוצה עוד מילה אחת לגבי דבריו של סמי, שאמר שלא יהיה שוויון מלא. צריך לקחת את מה שסמי אמר עד סוף הדברים שלו. הוא לא אמר שלא יהיה יותר שוויון, אלא הוא אמר שהסיטואציה הזאת, שיש רוב ומיעוט עם המצב הטעון של איך נוצרו הרוב והמיעוט האלו, הרקע וכולי, הוא מצב קשה מאוד מבחינת החזון של שוויון מוחלט. זה מה שנאמר. זה לא אומר שלא שווה לעשות הרבה עבודה כדי להשיג כמה שיותר ויש הרבה מה להשיג בדרך לשוויון מרבי, ואני מוכן להשתמש במילה של מיקי, שהוא לא השוויון המוחלט. אני חושב שאם רוצים ברצינות ובאופן מעשי ללכת בדרך הזאת, העניין של שירות אזרחי הוא מקדם, הוא חיובי במהלך הזה, אם לא להגיד שהוא תנאי במהלך הזה.

יצחק רייטר:

אני רוצה להתחיל בשאלה מה טוב לערבים או מהו האינטרס של האוכלוסייה הערבית או של המיעוט הערבי בישראל. מהו האינטרס של מיעוט לאומי בכלל ושל המיעוט הערבי בישראל בפרט, וגם מי קובע מה טוב לאוכלוסייה הערבית.

יש לי הרגשה שיש פער מסוים בין מה שאנחנו שומעים מהאליטה האינטלקטואלית והפוליטית של האוכלוסייה הערבית לבין מה שקורה בשטח.

אליעזר דון-יחיא:

אתה מתכוון לאלה שיושבים כאן. אני חושב שאני יכול להצביע על דוגמה שתעיד על כך שהמציאות הביאה לשינוי עמדות של המנהיגות, וזה

בתחום האוטונומיה. פעם היה כמעט קונצנזוס אצל המנהיגים שאוטונומיה זה רעיון מצוין שצריך לקדם אותו, והיום אנחנו רואים שהרעיון הזה נמצא בנסיגה משום שהוא נדחה על-ידי הציבור. לכן, לי יש תחושה שהרוב הדומם של הערבים מעוניין בהשתלבות, מעוניין בהשתלבות מאשר בהפרדה. אי קבלת חובות שקיימות או מוסכמות בחברה או במדינה, המשמעות שלה היא הפרדה, חתירה והנצחה של הפרדה, סגרגציה בין שתי האוכלוסיות אולי בכיוון של אוטונומיה, אבל בהחלט הפרדה. אני חש שהציבור מצביע ברובו ברגליים ורוצה את השילוב וההשתלבות, וההשתלבות זה בין השאר מוביליזציה, פתיחת הזדמנויות, כולל ההזדמנות לשרת את החברה. אני לא הייתי קורא לזה שירות למדינה אלא שירות לחברה. אולי זה ניסוח פחות פרובלמטי שפחות מעורר.

אני ממשיך את הקו של סמי ורואה את השירות האזרחי שמוצע כאן, כעסקת חבילה. זאת אומרת, אם ההנחה היא שרוצים ללכת להפרדה מוחלטת, אז בוודאי גם אין מה לדבר על שוויון זכויות; כי הפרדה גם מצביעה על חוסר נכונות להתקדם משני הצדדים, גם מהצד היהודי. אני רואה את זה כעסקת חבילה, בהמשך לקו שסמי התחיל אתו, כשהצד הערבי או האזרחים הערבים, דרך השירות לחברה, כולל החברה שלהם (אבל לא הייתי אומר רק החברה שלהם, אני מתנגד טוטלית לכך שהשירות האזרחי יהיה רק בישובים האזרחים או רק בקהילה הערבית), יביע הסכמה, השלמה, רצון להשתלבות, נאמנות אזרחית. אני חושב שהיהודים צריכים לחוש שהערבים מעוניינים בהשתלבות הזאת, מעוניינים בהזדהות, מעוניינים בשוויון שהיהודים רוצים לתת להם.

לכן אני חושב שזה כמעט תנאי – לא הייתי אומר תנאי אלא יסוד – מאוד חשוב, שתהיה פה הסכמה על סוג מסוים של שירות אזרחי או שירות בכלל לחברה.

אני חושב שהציבור הערבי, או האזרחים הערבים, צריכים להפריד בין מצב אידיאלי כשמדברים על מדינת כל אזרחיה, על מדינה נורמלית, לבין האופטימום האפשרי. אנחנו לא נוכל להגיע לאידיאל. המצב הקיים הוא גם לא האידיאל שלי, למרות שאני יהודי ואני נהנה מפריבילגיות מסוימות ביחס לאזרח ערבי. גם אני הייתי רוצה באיזשהו מקום לחיות במדינה נורמלית בלי כל המצוקות ובלי כל הזיכרון הקולקטיבי שהורי ואני נושאים אתנו, אבל זה לא אפשרי.

קריאת ביניים:

יצחק רייטר:

כן. זה נוח יותר. אבל זה בלתי אפשרי. לכן צריך לחתור, לפחות סביב השולחן הזה, לאופטימום האפשרי, והאופטימום האפשרי דורש לדעתי גם את הבעת הנכונות של האזרחים הערבים לאותה השתלבות שיש בה גם שירות לחברה ולמדינה.

בניגוד למוטה, אני לא הייתי סוגר בפני הערבים את השירות בצבא. אני חושב שחלק מהשוויון זה גם לאפשר את ההזדמנות הזאת, מכיוון שגם השירות בצבא משמש או שימש בדרך כלל כעילה לחסום זכויות בפני ערבים, ואני יודע – אני לא יודע אם הייתי נסחף להערכות שהיו לסמי – שיש אזרחים ערבים שרוצים לשרת בצבא בהתנדבות.

הם משרתים. מי מונע מהם?

סמי סמוחה:

אני לא דיברתי על התנגדות לשירות הצבאי. אני התנגדתי להטלת חובת שירות על הערבים.

מרדכי קרמניצר:

אני לא מדבר על הבדואים שבדרך כלל רובם משרתים שירות קבע, שזה לא התנדבות ולא גיוס חובה אלא משהו אחר, זה תמורת שכר ולחלק מהם זה בוודאי גם פרנסה. יש לא מעט ערבים מכל העדות שמבקשים לשרת, מתנדבים לשרת, כאלה שמתקבלים ויש כאלה שגם נדחים. יש כאלה שמתקבלים, שהם לא בדואים והם עושים את זה בהתנדבות. אמנם הם מעטים, הצבא לא היה רוצה להרחיב את התופעה הזאת, אבל היא קיימת.

חאלד אמר שהשירות האזרחי הזה לא ישרת את הערבים, שהשירות למדינה לא ישרת את הערבים, אבל הוא גם לא משרת באופן ישיר את היהודים. אני חושב ששירות לחברה יכול לתרום גם לתחושת השותפות והאזרחות המשותפת, אנחנו עוסקים כאן בין השאר בפעולה חינוכית, וחלק מהדברים האלה (שירות לחברה) אולי קיימים גם היום, אם כי הם מתנהלים בנפרד אצל יהודים וערבים. למשל, המלחמה בתאונות דרכים, שזאת מכת מדינה, וכולנו היינו רוצים לראות שוטר כמעט בכל צומת. שירות לחברה היה יכול לכלול נאמני תנועה, כמו שיש נאמני ניקיון, שעומדים עם סרט על היד, יהודים וערבים, שבמקום לשרת בצבא עושים את זה בצמתים שהם לא מתויגים, לא בצמתים ערבים לא בצמתים יהודים, אלא בשיתוף פעולה שמשרת את כולם. זה יכול להיות סוג של שירות שתורם לחברה. יש גם דוגמאות אחרות. אתה הזכרת את גרמניה, שם עושים את זה בעיקר בצלב האדום ובבתי אבות בתחום הסיעוד. זו גם אפשרות שתורמת לכולם. אני לא בעד שירות שהוא מראש מכוון לשרת בחלק מהחברה או בקהילה מתויגת.

האלה אספניולי:

אתה התחלת בשאלה מה טוב לערבים ואני עדיין מצפה לתשובה. לא שמעתי תשובה שתאמר מה טוב לערבים.

אמרת שאתה רוצה לענות על השאלה הזאת.

יצחק רייטר:

אמרת. לפי דעתי רוב הציבור הערבי מעוניין בהשתלבות.

אחמד סעדי:

אני רוצה לתקוף את הנושא בעצם מהנחות היסוד שלו ולא רק מצורת ההצגה.

הנקודה הראשונה שאני רוצה להעלות היא שרוב הציבור היהודי רוצה בעיקר שוויון זכויות. השאלה היא, אם נשאל את הציבור הערבי מה העמדה שלו, אם אנחנו כופים עמדה של צד אחד על צד שני על-ידי כך שאנו נוקטים בעמדה של צד אחד. היהודים אומרים כן, הערבים אומרים לא, ואנחנו הולכים וכופים את עמדת הרוב ובעצם נותנים ליחסים שרוצים לשנות אותם לקבל יתר תוקף.

הנקודה השנייה היא הנקודה של נתינה, של מחויבות וכן הלאה. נדמה לי שהתפיסה הזאת היא תפיסה שעברה היום וכולם מדברים על הפרטה, על נתינה מינימליסטית, אין עוד ערבים זה לזה, לא יהודים ולא ערבים. כל אדם ערב לעצמו, ואז במדינה כזאת כל התפיסה הזאת, כל המושג של נתינה, משתנה.

השאלה הנוספת היא האם הנושא של זרות או אי-גיוס לצבא הוא הסיבה העיקרית לאי-שוויון או שהאי-שוויון או הזרות הם הרבה יותר עמוקים משירות או אי-שירות. השאלה היא אם זה רק אחד הממדים ותחושת הזרות היא הרבה יותר עמוקה, ויש לה הרבה מאוד ממדים ועומק שלא מתייחסים רק לצבא, כאשר הצבא הוא אולי אלמנט אחד מזה.

דבר נוסף- שירות אזרחי. אם ניקח את הנושא של שירות אזרחי – השאלה היא מי קובע, מי מנהל וכן הלאה. השאלה היא האם באמת הממסד רוצה שיהיה שירות לאומי לערבים ופעילות מאורגנת בתוך הקהילה הערבית. תמיד הממשל לא רצה שהאוכלוסייה הערבית תהיה מאורגנת, האם עכשיו הוא פתאום רוצה שהיא תהיה מאורגנת או שתהיה מאורגנת תחת פיקוח ולאפיקים מסוימים. האם שירות צבאי לא יביא לפוליטיזציה, לא יביא לגיוס של הצעירים הערבים, דבר שהמדינה בכלל לא מעוניינת בו, לא רוצה אותו, והיא דווקא רואה בו דבר מסוכן, דבר שלילי וכן הלאה.

דבר נוסף. הצבא הוא לא רק ארגון בירוקרטי של מלחמה אלא הצבא גם מעביר סוציאליזציה. הצבא הוא גם מכשיר לסוציאליזציה, ומסוציאליזציה ללאומנות. זה ברור. צבא, לאומנות. צבא לא מלמד לערכים חוץ מאשר ערכים לאומניים. בישראל, כאשר השאלה הזאת היא שאלה כל כך בסיסית, עצם העלאתה גורמת לבעיה. האם יכול הצבא לפעול כמנגנון של סוציאליזציה של לאומיות. הרי מדובר בהמנון ובכל הדברים האלה, המארש הצבאי, העבר הצבאי והמערכות שלנו. אז כל זה חלק מהצבא. הצבא זה לא רק מדים ורובה ואיך לירות אלא גם מנגנון של סוציאליזציה. גם כאן אני חושב שהשאלה היא מאוד בעייתית.

מכל הדברים שהעליתי, אני חושב שבעצם יש כאן מוקש. הציבור היהודי היה רוצה שהערבים ישרתו, והוא יכול לכפות את זה. אנחנו יכולים להסכים לזה במסמך או לא, אבל הרוב המכריע של הערבים, אני בטוח, וגם לפי הסקרים של סמי, לפחות תשעים אחוז מהערבים אומרים לא. עשרה אחוז אומרים כן, אז שיתנדבו.

האלה אספניולי:

לפני שאני אדון בקונספציה בכלל, יש לי כמה הערות על הדף כשלעצמו. בעצם לא שמעתי את ההצגה של סמי, אבל כשקראתי את הדף, עצם ההקדמה, מאוד קוממה אותי. עצם ההקדמה שישראל כאילו תצטרך לקיים עוצמה צבאית המחייבת גיוס המוני. עוצמה צבאית. מה זה אומר? אם ישראל צריכה לגייס עוצמה צבאית או שתהיה עוצמה צבאית, על מי זה מאיים? בעצם בשבילי זה מאיים על כל מדינות ערב.

אליעזר דון-יחיא:

האלה אספניולי:

אולי זה כדי להתגונן? זאת אומרת שאין מצב של שלום. להתגונן, לאיים, מה שאתה רוצה. בשבילי זה לאיים. בעצם זה אומר שאין מצב של שלום, וכשאין מצב של שלום, אי-אפשר לדבר בכלל על הקונספציה של שירות אזרחי או שירות צבאי.

גם בתנאים שהצבת- יש מבחינה אחת, למשל, האפשרות לבחור בשירות אזרחי מותנית במילוי מכסות הצבא. מה זה אומר? זה אומר שכאילו ממנו נדרשת מכסת צבא ולאחר מכן לשרת שירות אזרחי.

לגבי כל הקונספציה של שירות אזרחי או שירות צבאי וכל מה שמוטה דיבר עליו, שינוי התחושה, אני בעצם חושבת שאי אפשר לדבר על שום שירות כל עוד המצב הוא כפי שהוא. זה אפשרי במידה ומשנים את התנאים, במידה שיש שינוי תחושה ויש באמת שינוי תחושה. אז בואו קודם כל נעשה הכל על-מנת שיהיה שינוי תחושה, על-מנת שאני ארגיש חלק. אני מזדהה עם כל מה שאמר חאלד. אני לא מרגישה חלק, לא בסמלים של המדינה, לא באיך שהמדינה מתייחסת, לא בזה שהיא מכירה בי, כי המדינה לא מכירה בי כאזרח שווה זכויות ולא מכירה בי כאזרח במדינה הזו. המדינה מסתכלת עלי כסוג ב' ועד עצם היום הזה- מה שקרה היום באוניברסיטת חיפה, זה אומר שאנחנו חוזרים בזמן. היום הייתה הפגנה באוניברסיטת חיפה בגלל מה שהיה בסחנין והייתה מהומה כי המשטרה באה ורצתה לקחת בכוח את אחד הסטודנטים. הייתה ממש מהומה בין הסטודנטים הערבים לסטודנטים היהודים.

מיכאל איתן:

אותו סטודנט שרצו לקחת אותו תקף מישהו.

האלה אספניולי: יש טענה כזו. אני לא מקבלת דברים שלא הייתי בהם ולא שמעתי ולא ראיתי. אני אומרת שיש טענה שזה מה שקרה היום, מה שהביא לכך. זה לא המקרה אלא זה אומר שאנחנו עדיין נמצאים במצב שלא מתייחסים אלינו כשייכים למדינה, לא מתייחסים אלינו כחלק מהמדינה ואי אפשר להתנות את זה, שנשנה את התחושה. אף משטר דמוקרטי בעולם לא מדבר על כך שהשינוי בצבא או השינוי האזרחי הוא תמורה למדינה בכדי שתשנה את התחושה או בכדי שתעשה את השוויון. אני חושבת שאי אפשר לקשור בין זה לזה. כל משטר דמוקרטי לא מדבר על שוויון רק אם תהיה תמורה. את ההתניה הזו, כאילו יהיה שוויון רק אם תהיה תמורה, אני לא הייתי מקבלת. אני הייתי חושבת שקודם כל באמת צריכים לעשות הכל כדי לשנות את התחושה, כדי להרגיש חלק, ואז אפשר לדבר. אם אפשר לדבר, הייתי גם מדברת על שירות לאומי ולא על שירות למדינה. על שירות לאומי, על שירות קהילתי, על שירות חברתי שכל אחד גם ישרת את הצד שלו, את הקהילה שלו כתרומה או כתמורה, תקראו לזה איך שאתם רוצים.

אליעזר דון-יחיא: אפילו שירות אזרחי, כל שכן שירות צבאי, הוא הזדהות עם המדינה. אני מבין שאתה אמרת את זה, חאלד,

כי אתה לא רוצה להזדהות עם המדינה.

חאלד אבו-עסבה: לא, אמרתי שהמדינה לא משייכת אותי אליה ולא מזהה אותי בתור אזרח.

אליעזר דון-יחיא: בפועל אתה אומר: שירות, גם כאשר הוא אזרחי, הוא מסמל הזדהות עם המדינה ואני לא יכול להזדהות עם

המדינה מכיוון שהמדינה בעצם לא משייכת אותי אליה.

השאלה שלי היא האם שירות, אולי אפילו צבאי אבל כל שכן שירות אזרחי, באמת צריך לסמן הזדהות עם המדינה. אני לא בטוח בזה.

חאלד אבו-עסבה: אני מכיר בדואים שמשרתים והבתים שלהם מיועדים להריסה, אין להם זכות.

אליעזר דון-יחיא: האם שירות אזרחי – אני לא בטוח אפילו לגבי

שירות צבאי – פירושו בהכרח הזדהות עם המדינה? אתה יכול

להסתכל על זה מנקודת השקפה אחרת- בכל-זאת אני חי כאן בחברה במדינה, אני מקבל שירותים כולל שירותי הגנה, שירותי הגנה כלפי חוץ, שירותי הגנה כלפי פנים, שירותי רווחה ועוד ועוד ועוד. אין לי את מלוא הזכויות, אבל בכל-זאת אני אזרח המדינה- אני מצביע, אני רשאי להשפיע על קביעת מדיניות, על קבלת החלטות וכולי. השאלה היא האם אתה לא יכול לראות את השירות האזרחי לא כאקט, לא כסמל של הזדהות עם המדינה, אלא כאיזושהי תרומה לחברה בתמורה לשירותים שאתה בכל-זאת מקבל ממנה? זאת השאלה שלי.

האמת היא שאני טוען את זה גם כלפי החרדים. זה כמובן לא אותו דבר, זה לא אותו מצב, אבל אין לי ספק שהעניין של הסירוב העקשני לשרת בצבא ולחשוב על אופציה של שירות צבאי, עם כל הדיבורים על העניין של החשיבות שבלימוד תורה וכולי וכולי, זה גם במידה רבה נובע מאיזושהו חסר בהזדהות עם המדינה. זאת אומרת שהם לא מרגישים, ואני לא אומר שזו בדיקת אותה הרגשה שלך, אבל איכשהו הם לא מרגישים שהם באמת מזדהים עם המדינה כפי שהיא כיום, מדינה שהם רואים אותה כחילונית וכולי. אבל שוב, כלפיהם הטענה שלי היא, בסדר, אתם לא מזדהים עם המדינה, בוודאי לא באופן מלא, יש לכם ביקורת קשה וכולי, אבל אתם מקבלים מהמדינה שירותים, שירותים חשובים בכל מיני תחומים, ואתם חייבים לתת איזושהי תמורה. השאלה היא האם אי אפשר בצורה כזו גם לומר את זה לגבי הנושא של שירות, בוודאי שירות אזרחי.

מדברים כאן על המדינה כאילו הייתה מין ישות מיסטית, המדינה ככה, המדינה רואה אותי. אתה לא חייב לחשוב דווקא על המדינה ואני גם באמת לא חושב שצריך לנסח את זה במונחים של שירות למדינה. זה באמת שירות לחברה ושירות לקהילה. אתה מקבל שירותים, זאת עובדה. לא בצורה מלאה, יש הרבה מה לשפר, מה לתקן, אבל כאן השאלה היא האם אתה לא צריך לתת אולי משהו בתמורה ואולי זה גם יתרום לך. זאת אני חושב השאלה.

יש לי בכל זאת נקודה שלא הועלתה כאן, היא במידה מסוימת עומדת בסתירה למה שאמרתי, אבל היא בכלל מכיוון אחר לגמרי, וזו השאלה של שירות אזרחי בכפייה. יש לי כאן שתי בעיות עם זה. ראשית, אני לא חושב שאפשר לכפות. אני לא חושב שאפשר לכפות שירות צבאי על החרדים ואני לא חושב שאפשר לכפות שירות אזרחי על החרדים או על הערבים. אני לא חושב שזה רצוי.

קריאת ביניים: לא מדברים על כפייה.

אליעזר דון-יחיא: אני לא יודע. אני לא בטוח. אפשר להגיע לאיזושהו

הסדר, בהסכמה, ואז גם צריך להקים מסגרות וכולי. אפילו אם

מגיעים למין הסדר כזה, מי שלא רוצה – לא צריך לכפות עליו. אולי צריך לספק מסגרות שיהיו

זמינות למי שכן מוכן, כמו שבאמת ישנו שירות אזרחי לבנות דתיות, מה שנקרא שירות לאומי וזה

לא בכפייה, למרות שיש חוק

אבל החוק קיים כאבן שאין לה הופכין. לא כופים על בת שלא מעוניינת לשרת, אבל ישנן מסגרות

וזה הפך לנורמה מקובלת, לפחות בציבור הציוני דתי, שבנות כן משרתות שירות לאומי. אולי אפשר לבנות משהו דומה באמת גם לגבי שירות אזרחי לערבים.

ראסם תמאיסי: המדינה לא הסכימה לדוגמה כזאת. יש אנשים שניסו להעתיק את זה לחלק מהמגזר הערבי, אבל המדינה

התנגדה.

אליעזר דון-יחיא: אני לא יודע. על כל פנים, לדעתי לא ניתן לעשות את זה בכפייה.

מבחינה מעשית אנחנו לא רוצים להחריף מתחים, אנחנו רוצים לרכך מתחים. השאלה היא אם אתה לא תשיג את ההפך אם אתה באמת תנסה לעשות את זה בדרך של כפייה ולכן אני לא חושב שזה רצוי, שוב, לא לגבי החרדים וגם לא לגבי הערבים.

יש איזושהי בעיה עקרונית כי אפשר לטעון שכל המושג הזה, של שירות אזרחי בכפייה, הוא בעייתי. אתה יכול לומר שמדינה רשאית לכפות שירות, עבודות על תושביה, רק כאשר מדובר בשירות צבאי ממש. זאת אומרת, כדי באמת להביא אנשים לידי כך שהם יתגייסו ויסקנו את נפשם, אז כאן אין לך ברירה אלא לכפות. אבל מה שלא נוגע לשירות צבאי ממש, יכול לבוא מישהו ולומר שזה עבודות כפייה וכולי ויש מי שאומר את זה. נדמה לי שפרופסור קרצימר כאן העלה טיעון כזה כבדרך אגב. הוא אמר שזה בניגוד למשפט הבינלאומי. צריך להביא את זה בחשבון.

רות גביזון: זה נכון שיש דבר כזה במשפט הבינלאומי וזה נחשב כפגיעה בזכויות אדם. החוק באמת מטיל חובה כללית של

שירות צבאי אבל הוא פותח אופציה מאוד קלה ומאוד ממוסדת להמרה של זה וזה עומד בדרישות. זה נכון, אבל לא זאת הנקודה המרכזית.

עדנה אולמן-מרגלית: סמי בתחילת דבריו עשה הבחנה בין איך הבעיה נראית בציבור ובין מה הראליה של הבעיה, והציע לנו

לקחת מאוד ברצינות את השאלה של איך הבעיה נראית. אני רוצה להזכיר לנו שהוא אמר שאם לציבור היהודי מסמך כגון המסמך שלנו נראה כמסמך ויתורים, צריך לקחת את זה ברצינות ולשאול מה לציבור היהודי יראה כתרומה מן הצד הערבי.

אני חושבת שהבחנה הזאת, בין איך הדברים נראים ואיך הדברים באמת, זאת הבחנה שסמי מההתחלה, כסוציולוג וכמי שעושה סקרים, מדגיש לנו כל הזמן. ההבחנה היא חשובה אבל יחד עם זאת אני חושבת שנעשה יותר נכון אם ננסה להגיע לידי הבנה ולידי מסמך של מה נראה לנו פתרון נכון לבעיות. אם אנחנו נחשוב שאנחנו מגיעים לאיזושהו פתרון נכון, נשבור אחר כך את הראש על איך עושים את זה ואיך מציגים את הדברים, איך מלבישים אותם ואיך מוכרים אותם ומשווקים אותם. אני חושבת שאי אפשר מראש לחשוב על הדברים במעורבב ולהיות יותר מדי מוטרדים מאיך הדברים נראים. לעתים הם לא נראים נכון וצריך לחשוב טוב על איך לעמוד על שינוי של איך הם נראים. אני חושבת שאנחנו צריכים לחשוב על הפתרונות הנכונים.

אני רוצה להתייחס לנקודה שהעלה מוטה שהיא בבסיס הדיון- אם אנחנו באמת לוקחים כנקודת מוצא שהאופי של המדינה הזאת יישאר כמדינה יהודית ודמוקרטית עם זיקה, בלי להיכנס לפרטים והנושא הזה הוא סבוך והוא סתירתי. מוטה העלה את השאלה האם אנחנו מקבלים כנקודת מוצא שעליה לא מתווכחים שהרוב היהודי כאן ירצה להמשיך לשמור על זיקה חזקה כזאת או אחרת לעם היהודי ושהאופי היהודי של המדינה, בצורה כזאת או אחרת, יישמר. אם זאת נקודת המוצא והיא מקובלת לפחות על היהודים שיושבים כאן, אני חושבת שזה מטיל בעצם את העול ואת החובה על הערבים, בינינו בקבוצה בראש ובראשונה אבל אולי בכלל, לחשוב ברצינות מה בכלל יכול לספק אותם, כאופי של מדינה שהם יכולים להזדהות אתה. אני מאוד מקבלת את מה שאתה אמרת בהתחלה. אתה אמרת שאתה לא יכול להזדהות עם המדינה הזאת. אתה לא יכול להזדהות אתה כי היא מפלה אותך והיא עושה כל מיני דברים, אבל השאלה היא האם היא יכולה לשנות כל מיני דברים בלי לשנות את העובדה שהיא מדינה יהודית, באופן כזה שכן תוכל להזדהות אתה.

זה דיון אחר.

קריאת ביניים:

עדנה אולמן-מרגלית: לא מדויק. יש לי הרגשה שכן. אם ישנו מובן מאוד רציני שבו הערבים במדינת ישראל אומרים שכל עוד המדינה

הזאת רואה את עצמה כמדינה יהודית – עזבו דמוקרטיה, בוודאי דמוקרטיה, אבל יהודית, אם המדינה לא תוותר, והיא לא תוותר על הערך של הדמוקרטיה, ואם היא לא תוותר גם על איזושהי זיקה כמדינה יהודית, אז בעצם אין על מה לדבר. יכול להיות שאין על מה לדבר. אני לא יודעת. אני לא בטוחה שאנחנו יודעים מה אנחנו עושים כשאנחנו מנסים לפתור את הבעיה בשביל הצד השני. אני חושבת שבעצם יש כאן עול, יש כאן נטל מאוד רציני על הצד השני.

אליעזר דון-יחיא: למה זה כל כך חשוב לך העניין הזה של ההזדהות? זאת אומרת, זאת דעה קצת אפיקורסית. אני לא בטוח שכל

תושבי מדינה חייבים להזדהות אתה או שאכן הם מזדהים אתה, וזה לא רק במדינת ישראל.

עדנה אולמן-מרגלית:

זו בדיוק הנקודה הבאה. אם באיזשהו מובן רציני אין כאן על מה לדבר באותו מובן, על זה צריך לוותר. הציבור הערבי במדינת ישראל, בל נשלה את עצמנו, גם אם נעשה כל מיני הסדרים כאלה ואחרים, הוא לא ציבור שיוכל להזדהות עם המדינה. אז צריך לחשוב בכיוונים אחרים. לא צריך לחשוב על הזדהות ואולי אפילו לא צריך לחשוב על שוויון, ותכף אני אבוא לנושא של השוויון, אלא לחשוב על כל מיני הסדרים. הסדרים שמקטינים מוקדי חיכוך, כל מיני הסדרים שהם הסדרים שיאפשרו לציבורים לחיות זה בצד זה בלי יותר מדי להתחכך אחד עם השני ולהשלים עם העובדה שאין בכלל אידיאל-לא של הזדהות ולא של שוויון.

אני רוצה לדבר על שוויון, ואני רוצה להעלות איזו נקודה כאן שהיא קצת תיאורטית אם אתם רוצים. אני רוצה לדבר על אפשרות שנייה ואפשרות ראשונה. אמר סמי בצורה מאוד בוטה: חברה, תשכחו מזה שאפשר להגיע לשוויון מלא; והתחילו כאן קצת דיונים על מה זה פחות משוויון מלא. אתה אמרת: או שוויון או לא שוויון, מה זה נקרא מלא לא מלא. אומר מוטה ששוויון מלא לא יושג, היום המצב הוא מאוד לא שוויוני, יש עניין של דרגות, מטרה של שוויון מלא לא יכולה להיות מושגת, בואו נשכח מזה כי פשוט באיזשהו מובן חבל על הזמן וזה לא ילך. נחשוב רק במונחים של סגירת פערים, של הקטנת אי-שוויון, של התקדמות לקראת אידיאלים שאולי לא נוכל להשיג אותם.

אני רוצה להגיד שבתחומים חברתיים ואחרים יש אידיאלים שאי אפשר להגיע אליהם, והדבר הנכון לעשותו הוא להתקרב אליהם ככל שרק אפשר, מתוך ידיעה שאי אפשר להגיע אליהם. לעומתם, יש אידיאלים אחרים שאם יודעים שאי אפשר להשיג אותם, זאת לא אסטרטגיה נכונה להתקרב כאילו אנחנו יכולים להתקרב אליהם, אלא יש לחשוב מהי האפשרות השנייה. אם את זה לא יכולים, אולי צריך אפשרות שנייה, משהו אחר, ולא איזה מין מאמץ להתקרב ככל שנוכל אליו.

תנו לי לתת לכם שתי דוגמאות. דוגמה אחת היא מטומטמת. אם מישהו ירצה לצאת לדרך בטיסה ויעד הטיסה שלו זה האיים הקריביים, אבל אין לו מספיק דלק כדי להגיע לשם, אז זה יהיה די מטומטם מצדו להגיד שהוא יטוס עד שהדלק ייגמר ונראה לאן אני אגיע, אני אתקרב ככל שאני אוכל. זה לא הגיוני כי אם אין לו מספיק דלק הוא יחשוב לאן יש לו מספיק דלק להגיע וימצא איזו מטרה אחרת ויטוס לשם, ואולי זה בכלל בכיוון אחר. זה לאו דווקא להתקרב ככל הניתן כי הוא יכול ליפול לים.

דוגמה יותר מעניינת היא הדוגמה של פאולוס שהאידיאל האנושי שלו היה אידיאל של נזירות ופרישות. הוא חשב שאנשים צריכים להיות פרושים ממין. הוא ידע שזה לא בדיוק אידיאל שניתן להשגה והוא לא חשב שהדרך הנכונה היא לעשות כאילו ולהתקרב ככל האפשר, כי הוא חשב שאם זה יהיה האידיאל שנמצא בפני הנוצרים הראשונים, הם כולם יחטאו רחמנא ליצלן באקטים של ניאופים, והוא חשב שזה הרבה יותר גרוע מכל דבר אחר. הוא אמר שהאפשרות השנייה לאידיאל של פרישות זה חיי נישואין, כי לפחות אז אנחנו מבטיחים שיש אישה אחת בלבד ואתה נאמן רק לה וזה יבטיח שלא יהיו ניאופים. זאת דוגמה מאוד מעניינת לשינוי מאוד גדול מאידיאל, מאפשרות ראשונה לאפשרות שנייה.

אני חושבת שהגענו לנקודה בדיונים שלנו כאן שאנחנו באמת שואלים את עצמנו אם אי אפשר להגיע לשוויון, בהינתן בעיות של יהודית דמוקרטית, בהינתן בעיות של הזדהות ושל זיקה. אני לא יודעת, אני שמה את זה על השולחן כשאלה-האם הדרך הנכונה היא להתקרב ככל האפשר אל איזשהו שוויון שלא יושג ואולי אנחנו משלים את עצמנו. אולי אנחנו צריכים לחשוב שצריך לפעול באסטרטגיה אחרת- לא לדבר על שוויון אלא כמו שאמרתי קודם, על איזה שהם הסדרים, אולי זה אפילו הסדרי הפרדה שממילא מבחינה של סידורי מגורים בארץ הם די כאלה. אולי מעין אוטונומיה, הקטנת מוקדי חיכוך או משהו, אבל לפחות שלא נשלה את עצמנו.

אני לא בטוחה שאני שותפה לרעיון הזה. אני חושבת שאני בין היתר בקבוצה הזאת כי אני כן חושבת שאפשר להתקרב לשוויון ורצוי וצריך. אני מעלה את זה כשאלה כי זאת נראית לי שאלה אקוטית, במיוחד לאור חלק מהדברים שנאמרו כאן היום.

נקודה לגבי שירות אזרחי ושירות צבאי. שירות אזרחי- אם נחשוב לכיוון של שירות אזרחי ברוח הדברים שהציע סמי, אם זו תהיה אחת משתי אופציות לבחירה, אני דווקא חושבת שזה לא רעיון נכון שהשירות האזרחי לערבים יהיה מוגבל לקהילות שלהם. אני חושבת שגם על הרמה של הפרספציה זה ייראה ליהודים כמו איזה הונאה אחת גדולה. זאת אומרת, לוקחים שלוש שנים והם משרתים את הקהילה שלהם ומה יצא לנו מזה? זה על הרמה של הפרספציה. דבר יותר חשוב הוא שזאת יכולה להיות הזדמנות פז, מכיוון שבארץ חלק גדול מתושבי המדינה באמת לא נתקלים בערבים. בירושלים נתקלים אבל בתל-אביב לא, תל-אביבים לא יודעים לא מה זה חרדים ולא מה זה ערבים, חוץ מאשר לפעמים במסעדות (היום יש גם יותר פועלים זרים מאשר ערבים).

אני חושבת שאם יתקבל הרעיון של שירות אזרחי, הוא דווקא יכול להיות ההזדמנות הנפלאה לכך שתהיה פריסה לרוחב, שפתאום אנשים יתחילו להיות באנשים צעירים ערבים, משכילים, בוגרי תיכון, בבתי חולים ואולי אפילו בשירות הציבורי. צריך לתת כאן את הדעת על איזשהו סוג של חדירה למוסדות אזרחיים של המדינה שבהם אנשים צעירים בני 18, גם יהודים וגם ערבים,

יכולים לשרת לתועלת החברה. מוסדות כמו בתי חולים אבל לא רק, ושזאת תהיה ההזדמנות לסוג של היכרות ויחסי גומלין שהיום בעצם אין. זו הזדמנות פז אולי יחידה שיכולה לעשות את זה, וזה אולי עושה את השירות לסוג של היכרות, דו-קיום, קשרים, הפגת מיתוסים, אנטי-דמוניזציה וכן הלאה יותר מאשר רק שירות צבאי משותף. כי שירות צבאי משותף הוא עדיין רק גברים ורק יחידות מאוד מסוימות ולא פריסה אזרחית רחבה. זו הערה שרציתי להעיר לגבי שירות אזרחי והעניין הקהילתי שאתה התייחסת אליו בהתחלה.

עאדל מנאע: אני אנסה לא להגיב בצורה ישירה על חלק גדול

מהדברים שרשמתי כאן אלא להתייחס לתגובות מסוימות

ובעיקר לומר מה שרציתי לומר.

לגבי אחד הדברים האחרונים שעדנה אמרה- העניין של אולי ללכת למשהו אחר, כמו אוטונומיה וכולי- הרי אוטונומיה צריכה להיות בנוסף לשוויון ולא במקום שוויון במדינה דמוקרטית. אם אנחנו מדברים על אוטונומיה בתוך המדינה, לא על היפרדות וכולי, יש שם כמה אמירות לגבי זה שראו פתאום ערבים. אפשר לראות ערבים גם היום בבתי חולים, רופאים וכולי, ואני לא בטוח שזה מה שישנה. זאת אומרת, דרך שירות אזרחי כזה. אולי כן ואולי לא.

אני דווקא רוצה לחזור לנקודה הבסיסית של למה כן צריך שירות צבאי ושירות אזרחי. 'מה הערבים נותנים?' מה שסמי מדי פעם מטפס לנו והיום עשה את זה בצורה מרוכזת. מה הציבור היהודי יגיד על המסמך שלנו, כי הוא צריך לראות שהוא מקבל משהו, וזה כמובן ממש חלק אינטגרלי מהשיח הישראלי הציוני היהודי לגבי השלום וכך גם לגבי הערבים בישראל מבחינת השוויון.

פה גם אני אולי אהיה בוטה, ואני אגיד שההשוואה שעושים כאן עם השחורים בארצות-הברית לגבי כל מיני מקרים אחרים היא לא בהכרח שווה לגבי הערבים בישראל. ההבדלים ידועים ולא צריך לחזור עליהם ולכן אני אפילו אחסוך את הזמן הזה. היהודים יקבלו הרבה. כמו שהם מקבלים בתמורה לשלום מהפלשתינאים הרבה, לא מדברים על זה בישראל, כך יקבלו הרבה מהערבים בישראל בכל מסמך מוסכם ומציאות חדשה שינסו ליצור יהודים וערבים בארץ. למשל, הערבים יכולים לתת לגיטימציה לישראל לכך שהיא מדינה דמוקרטית, לעומת זה שהערבים בישראל צועקים כל הזמן, מתחילים לצעוק, שמדינת ישראל היא לא דמוקרטית. מאוד חשוב בשביל ישראל לתקבל באירופה ובעולם וכולי, שגם המיעוט שלה, יכיר בזה שהיא מדינה דמוקרטית. זאת אומרת, ברגע שנותנים שוויון לערבים בישראל, לא עושים טובה רק לערבים. היהודים עושים טובה לעצמם ולא רק לערבים. זה לא כאילו שהם נותנים, נותנים, נותנים, ומה אתם עכשיו נותנים בתמורה. מה התמורה לתרומה שאנחנו נותנים להם. אני לא מקבל את השיח הזה, כי אם אנחנו מדברים בשיח הזה, לא נגיע לשום דבר לדעתי, לא בעניין של השלום ולא בעניין של השוויון. אם השמאל הישראלי או הליברלים הישראליים מדברים ככה, ככה נראה פרצופו של השלום היום וכך אנחנו מקרטעים, ולא רק בגלל האחרים אלא גם בגלל החברה הישראלית והמנהיגות הישראלית. הם מקבלים דמוקרטיה, לגיטימציה למנוע פיצוץ על דרך השלילה. לדעתי אם המצב יימשך, העניין של הסיכוי ושל האפליה וכולי.

לא צריך להגזים.

רות גביזון:

כן, גם דיכוי במקומות מסוימים. לדעתי בסופו של

עאדל מנאע:

דבר נגיע גם לפיצוצים. פה ושם יש פיצוצים קטנים שקורים

וכולי, אבל זה בהחלט יכול להידרדר לדברים גרועים יותר.

נרמול החיים בישראל, זה דבר חשוב גם לרוב ולא רק למיעוט. זאת אומרת שמדינת ישראל תהיה מדינה נורמלית שהרוב והמיעוט בה חי בצורה נורמלית, שהיא תחיה בצורה נורמלית עם השכנים שלה, ולערבים בישראל יש תפקיד חשוב בכל נרמול עם המדינות הערביות השכנות, למרות שלא מדברים על זה הרבה. אמנם הם בשוליים, אמנם בינתיים הם לא ממלאים תפקיד, אבל גם על דרך השלילה- זה שהם לא ממלאים תפקיד בנרמול היחסים או לא ממלאים מספיק תפקיד בנרמול היחסים עם המדינות הערביות. הם היו יכולים לתרום הרבה יותר ואילו המצב בתוך ישראל היה נורמלי יותר, אפשר היה לשנות גם את היחסים עם השכנים. לכן הם יכולים לתת הרבה דברים מלבד העניין של השירות הצבאי והשירות האזרחי, זה צריך להיות השיח וזו צריכה להיות נקודת המפתח או נקודת המוצא; לא רק כאילו זה הדבר היחיד שהערבים יכולים לתת- או שירות צבאי או שירות אזרחי- כי זה לדעתי ממלכד אותנו.

לשאלה עצמה. קודם כל לשאלה שהעלה איציק. אני באמת לא אוהב את זה שאנשים אומרים לנו מדי פעם: אתם מנותקים, אנחנו יודעים יותר טוב מכם מה טוב לערבים ומה הערבים באמת חושבים. גם סמי פעם אמר לנו שהערבים מכירים במדינת ישראל כמדינה ציונית ומקבלים את המציאות, ורק לפני שבוע שמעתי שגבעת חביבה טענו במכתב שלהם ש-75 אחוז או יותר אומרים שהם רק פלשתינאים. זה בניגוד לכל הסקרים שהיו פעם, אבל לא ניכנס לזה.

אולי כדאי שנקבל את התוצאות של הסקר הזה.

מיכאל איתן:

גם אני שמעתי עליו.

יש עשרה אחוז שאולי מוכנים לשרת בצבא ויש

עאדל מנאע:

עשרה אחוז שאולי מוכנים להיות משת"פים וכולי וכולי, אבל

זה הציבור הערבי? על מה אנחנו מדברים? אני לא חושב שיושבת כאן קבוצה של ערבים שהם הרדיקאליים שברדיקאליים ושהם באמת מנותקים וכולי. לדעתי להפך. יושבים כאן אנשים מאוד ריאליסטיים, אנשים שמחפשים את הדו-קיום ואת הקרקע המשותפת וכולי, ולכן זו צריכה להיות נקודת המוצא.

האם זה באמת טוב או לא טוב, האם זה מקדם את העניין של השוויון ואת הדו-קיום בין הרוב לבין המיעוט? אני מסכים, דיברנו על זה גם אז, כשעסקנו בתחזית שעשה מוטה לגבי העתיד- תלוי על מה אנחנו מדברים בעתיד הקרוב. אם ישראל הולכת באמת לסיים את תהליך השלום עם המדינות השכנות, סוריה ולבנון, ועם הפלשתינאים, וחשובים פה במיוחד הפלשתינאים – זה מצב אחד. זאת אומרת, אם בשנים הקרובות יהיה לנו שלום עם כל שכנותיה של מדינת ישראל, זה מצב מסוים אחד. אם לא, ובמקום שלום עם הפלשתינאים יהיה פה אפרטהייד והמשך הסכסוך בדרכים אחרות, המשך הכיבוש בדרכים אחרות והמשך השליטה על הפלשתינאים בדרכים אחרות – אז המצב ילך ויורע לדעתי, גם ביחסים בין יהודים וערבים, ותהיה הידרדרות. לא רק שלא יהיה שיפור, אלא עלולה להיות הידרדרות. אלה שני מצבים שונים.

נקודת המוצא צריכה להיות שיהיה שלום וגם במצב של שלום השאלה היא האם אפשרי והאם טוב שהערבים בישראל יעשו שירות צבאי או שירות אזרחי. גם כאן אני מצטרף לדעה של שייחי כאמל ריאן. אני מפריד בהחלט בין שירות אזרחי ובין שירות צבאי ואני חושב שרגשית ואחרת לי אישית יש עמדה שונה לגבי שני הדברים וגם רוב הציבור הערבי יתייחס אחרת לשירות צבאי ולשירות אזרחי.

גם שירות אזרחי הוא מאוד בעייתי כי אנחנו מדברים על משהו שהוא גם אינסטרומנטלי וגם על משהו סמלי וכולי, והשאלה היא האם אנחנו משיגים את המטרות שאנחנו רוצים להשיג אותן, שדיברנו עליהן קודם, על ידי כך שמחייבים את הציבור הערבי, גם אם זה בהסכמה מסוימת ובהסדר מסוים, לעשות או שירות צבאי או שירות אזרחי. כי רק שירות אזרחי- אני מסכים שזה ייראה כאילו שזה משחק מכור. גם בעניין השוויון עצמו, הרי בכך למעשה אנחנו מונעים מאזרחים ערבים מסוימים שרוצים שוויון מלא גם במסגרות הצבאיות שהם ישיגו את זה. לכן אם עושים דבר כזה, אני דווקא מסכים עם סמי שצריך ללכת לאופציה של כן לאפשר למי שרוצה ללכת לשירות צבאי ובכל יחידה ובכל תחום, כי אחרת אתה למעשה משעבד את חוסר השוויון, כאשר אתה כאילו רוצה לעשות שוויון בתוך הצבא ואחרי הצבא. אז אם מישהו רוצה להיות טייס או לשרת ביחידה כזאת והוא יכול ולפי הקריטריונים האוניברסליים הוא רוצה, אז למה לא? אחרת על איזה שוויון אנחנו מדברים?

לגבי השירות האזרחי, אני מצטרף לחלק מהדברים שנאמרו. צריך להכין תשתיות, זה צריך להיות בהסכמה וצריך לראות שבאמת זה אינסטרומנטלי לקידום העניין של השוויון וכולי. אפשר להציע את זה כמובן כמשהו אוטופי. אני לא חושב שאפשר היום לממש את זה. אני לא חושב שאפשר לממש את זה כל עוד המצב הוא כמו שהוא היום ולכן זה צריך להיות הדרגתי, צריך ללמוד את העניין וצריך לראות לאן אנחנו מתקדמים בשנים הקרובות. אפשר בהחלט לכלול אותו בתוך המסמך כמשהו אופטימלי, כמשהו לעתיד. כמובן שיחד עם עסקת חבילה כוללת, כמו שכתוב גם במסמך של סמי, ומבחינה זאת בהחלט זה חשוב, שקודם כל המדינה באה לקראת האוכלוסייה הערבית בתחומים אלה ואלה.

בנושא של שוויון מלא או לא מלא ומה הגבולות. השאלה היא לא שאני לא מזדהה או כן מזדהה ומתי אני יכול להזדהות עם המדינה. הבעיה היא הרבה יותר עמוקה. אני לא יודע עד כמה הציבור היהודי מבין או יכול לחוש את התחושה של הערבי שפה המדינה פועלת נגדו. מאז שהיא קמה היא פועלת נגדו למען האינטרס של הרוב ושליטת זכויותיו היסודיות על הקרקע, על המדינה, על המולדת שלו וכולי. זאת אומרת, המדינה שוללת אותי ואת קיומי מבחינה רגשית ומבחינות רבות אחרות ופועלת נגדי. איך אני יכול להזדהות עם משהו שפועל נגדי? פועל למען שליטתי? אם המדינה הייתה יכולה, היא הייתה מסלקת אותי אבל היא לא יכולה לסלק אותי ולכן אני סרח עודף כאן ולכן אני לא שייך וכולי וכולי. לכן אני לא יכול להזדהות לא רק עם העניין של הקשר של המדינה עם הפזורה היהודית. זאת לא הבעיה המרכזית שלי. הבעיה המרכזית שלי היא שהמדינה היהודית היא יהודית במשמעות גם הלאומית הציונית והמשמעות היהודית הציונית היא שכמה שיותר יהודים וכמה שפחות ערבים, כמה שיותר טוב ליהודים וכמה שפחות טוב לערבים. זה הבסיס של קיום המדינה וכך היא פועלת בצורות סמויות בדרך כלל וגלויות לפעמים.

איך אפשר לבקש מערבי שיזדהה עם גוף שפועל נגדו, זאת אומרת, שולל אותו ואת זכויותיו? זו הבעיה המרכזית. מתי אני יכול להזדהות עם המדינה או לראות משהו שאני יכול לחיות אתו? לא להזדהות באמת כי זה מביא אותנו למשטרים טוטליטריים וכולי, אבל לחיות אתו, שאני לא ארגיש שהמדינה פועלת נגדי - זה כשהיא באמת מפסיקה להתייחס אלי כסרח עודף כאן, כמישהו שלא שייך, בצורה שמה שטוב ליהודים רע לערבים, ומה שרע לערבים בדרך כלל זה ציוני וטוב ליהודים. זו הבעיה המרכזית שלי. אני חושב שרוב הערבים בישראל היום היו רוצים להרגיש שהם שייכים ושהם יכולים להזדהות. הבעיה היא שהם לא יכולים, לא מאפשרים להם. זאת לא עמדה אידיאולוגית שהם נגד, להפך, הם היו רוצים להיות חלק מהחברה, חלק מהקהילה, חלק מהמדינה וכולי. הבעיה היא שהצד החזק הדומיננטי, המדינה, הרוב וכולי לא רוצה לתת להם את

האפשרות הזאת. זו הבעיה. ברגע שהמדינה, הרוב וכולי יחליט שהוא רוצה לתת לי, לאפשר לי את זה, לא תהיה לי בעיה. אני חושב שהכדור נמצא אצל הרוב ולא אצל המיעוט. הופכים כאן את היוצרות.

רות גביזון:

מיכאל איתן:

אני אוותר על זכות הדיבור.
זה לא סתם שאנחנו קבענו לעצמנו נושא ובעצם אנחנו חוזרים כל פעם למכלול עצמו ולבעיות היסוד כי כמעט בכל נושא אנחנו חוזרים לאותן הנקודות וכאן יש אולי דוגמה נהדרת. רצינו להגביל את עצמנו לכתוב פרק בנושא השירות הצבאי ואנחנו לא יכולים בשום פנים ואופן להישאר בפרק הזה כי אי אפשר, כי בעצם השירות הצבאי לא מעניין כאן אף אחד מאתנו. מה שכן מעניין ומה שהוא מבטא, זה דגל לעניין של ההזדהות של המדינה ולכן גם הוויכוח הולך פתאום להיות על למה הם לא מרגישים הזדהות עם המדינה. דיברתי קודם על הסתירה הלוגית כי אני מאמין שיש דברים שבכלל לא צריך להחליט אותם אלא הם באים מעצמם. כלומר, שירות צבאי הוא תוצר או פונקציה של הזדהות עם מדינה- תהיה הזדהות עם המדינה, יהיה גם שירות צבאי. די קשה לשמוע כאן מסביב לשולחן תמונת מצב שאני לא מאמין שהיא כזאת. היא נאמרת, כל אחד מאתנו לוקח צד כשהוא משתתף בוויכוח והוא מקצין דברים- פה נאמר שסמי חטא חטא כשטען שלמדינת ישראל יש בעיה כך שכנראה היא תצטרך עוצמה צבאית, כשממול זה כבר כל העולם הערבי. אפשר לחשוב שערביי ישראל לא יוכלו לעולם לשרת בצבא כי הצבא יהיה תמיד מול כל העולם הערבי ולא משנה נגד איזה ערבי הצבא הזה יפעל, שערביי ישראל לא יוכלו לעולם להשתתף במלחמה הזאת למרות שערבי מכווית יכול להילחם עם ערבי מעיראק. אם ישראל תצטרך להילחם נגד כוויית או נגד עיראק ולא משנה אפילו אם הם יילחמו אחד נגד השני, ערביי ישראל לעולם לא יוכלו להשתתף במלחמה כזאת. אני חושב שזה באמת מרחיק לכת.

הייתי בשבת בטייבה אצל משפחה מסיבות חברתיות והיה שם ילד בן 14 שדיברתי אתו. הוא אמר לי שהוא מאוד רוצה ללכת לצבא. הסתכלתי עליו ואמרתי לעצמי שכן, הוא רוצה ללכת לצבא, הוא רוצה להיות אזרח כמו שאתה אמרת, להיות כמו כל הישראלים שהולכים לצבא. הוא גם כן רוצה ללכת לצבא. זה קצת עניין של נער עם החלומות שלו ועם המציאות הזו וכל מה שאתם רוצים, אבל הוא לא ילך. הוא לא ילך לא בגלל שהוא לא רוצה אלא בגלל שהנורמה היא שערבים לא הולכים לצבא והוא הולך עם הנורמה. מה פתאום שהוא ילך? הוא כבר מבין שהוא לא ילך. אלה דברים שכן אפשר לשנות אותם.

אני רוצה להעלות עוד נושא שפעם כבר העליתי אותו. המצב גם לא כל כך חמור, ואנחנו רואים אותו בשטח, בהיבט הזה שאפשר היום בקלות לעשות את הניתוח, לפחות לגבי חלק גדול מערביי ישראל. אם ישראל הייתה באמת מדינה שבה יש דיכוי ושאיין לה תקווה מבחינת ערביי ישראל, ואתם הייתם משוכנעים במאה אחוז שהמדינה הזאת היא כמעט אסון, אז אפשר היה להעלות תביעה לעשות במסגרת הסדרי השלום עם הפלשתינאים שינויים גיאוגרפיים ולהעביר חלקים גדולים מאוד של ערביי ישראל למדינה פלשתינית, שאומרים שהם פלשתינים, ואני מקבל את זה שהם אומרים, ואפשר היה אולי לפתור חלק מהמצוקות.

קריאת ביניים:

יש הצעה כזאת. של יואל בן-נון.

מיכאל איתן:

זה לא רק יואל בן-נון. זו הצעה שעלתה במספר פורומים שהשתתפתי בהם בעבר והיא זכתה לגינויים גדולים מאוד. ההצעה עלתה בצורה לא רצינית, מישהו הוציא את זה החוצה והיו התקפות גדולות מהערבים שהעלו את זה בכנסת ואמרו: איך יכול להיות דבר כזה. זה באמת לא היה עניין רציני ואף אחד לא התייחס לזה ברצינות.

לכן אני אומר שהמצב לדעתי הוא לא כל כך קשה כמו שמצד אחד נאמרים הדברים. אני מקבל במאה אחוז את ההבחנה, וזה הקושי שלנו. יש לנו בעיה גדולה כיהודים במדינת ישראל. אנחנו בקושי קולטים יהודים שבאים מעלויות אחרות. עושים פורמלית, אבל במישור החברתי, במישור של האינטגרציה, אנחנו חברה די סגורה, כך נראה לי. אולי אני טועה. העובדה היא שיש מספר קטן גם של נישואים בין יהודים וערבים ובדרך כלל זה בצורה שבה גברים ערבים נישאים לנשים יהודיות. אני לא בטוח שאני מדייק מבחינה מדעית אקדמית, אבל נראה לי שנישואים של גברים עם נשים יותר מאפיין חברות סגורות שבהן הסטטוס היותר גבוה הוא הסטטוס שבו הנשים מתחתנות עם הגברים ולא להפך, אבל לא בדקתי.

סמי סמוחה:

זה לא מנוגד לדת שלנו.

מיכאל איתן:

אז יש לנו כאן בעיה עם שתי חברות שמסתגרות ולא רק עם אחת.

אני חוזר לעניין של ההזדהות. אני גם יכול להבין בצורה מאוד מוחשית את האמירות האלה שאומרים בסדר, יבואו ערבים לצבא, ואז כשיהיה ערב מורשת קרב, על מה ידברו? תהיה בעיה. ילמדו מורשת הקרב של צה"ל, אז על מה ידברו ואיך יעבירו את זה כשיש קבוצה של חיילים יהודים וחיילים ערבים?

אני יכול לקבל גם את הצד הערבי כאשר הם אומרים: תשמעו חברים יקרים, המדינה הזאת היא מדינה ציונית. זה לא סתם העניין של הקשר עם הפזורה, ואני מצטט מילה במילה, כשזה נשמע

מפיו, זה נשמע לי חזק: המדינה הזאת, הציר המרכזי שלה הוא שאנחנו בבעיה. כל הציונות וכל המלחמות שלנו נועדו להביא לכאן כמה שיותר יהודים ולהטביע את החותם על המדינה, על אורחותיה, על השלטון וכולי. זאת האידיאולוגיה הציונית והיא אומרת את זה וזה בא כמובן על חשבון.

זאת היא האמת לאמיתה והיא על השולחן. הבעיה היא שעכשיו אנחנו יודעים את האמיתות האלה ואנחנו מנסים איכשהו ליצור מצב של נורמליזציה ויכולת כן לחיות ביחד.

התמורה שאתה דיברת עליה, שהערבים יגידו שמדינת ישראל דמוקרטית או לא יגידו- איך אתם אמרתם? אל תגידו לנו מה הערבים חושבים. אני חושב שאף יהודי לא יתרשם מזה או יקבל את זה כתמורה, שערבי מנצרת או מאום אל פאחם יגיד שהיהודים הם דמוקרטים או לא, כי מיד יגידו לו: טוב, אנחנו עדיין עוד לא דמוקרטיה כמו סוריה, אבל נשתדל להיות או כמו מצרים או כמו מדינה אחרת.

האלה אספניולי: אני לא מבינה למה מתנים את כל העניין של

שוויון בתמורה. הרי זו זכות בסיסית. הרי יושבים כאן אנשים

עם זכויות אזרח וזו זכות בסיסית. למה מדברים על תמורה?

כי מה שאת קוראת תמורה, זה בכלל לא תמורה.

מיכאל איתן:

שוויון הוא בחובות ובזכויות. השוויון הוא לא סלקטיבי. נכון,

אני מקבל את מה שאמרתם, שזה לא בסדר שכאלו מתמקחים אתכם ועושים אתכם מסחר. שמעתי את הציטוט הזה, גם אני הרגשתי עם זה לא כל כך בנוח, שכאלו אומרים כאן, רשמתי לי את זה, תקבלו תמורה ותיתנו את התמורה. זה ביטוי, אבל הוא מסמל עקרון אחר, הוא מסמל שוויון, תחושה שיש שוויון גם בחובות.

אני רוצה איכשהו לגעת בעוד נקודה. דובר על שירות קהילתי. המצב של השירות הקהילתי, ואמרו כאן שזו תהיה הונאה, אני חושב שבעניין הזה באמת לא יהיה פתרון. תראו, יש ניסיונות וזה גם יוצר בסיס של בעיות של שוויון, השירות הלאומי. החוק הזה, של שירות לאומי, יוצר בעיות קשות ואני התנגדתי לו. הוא יוצר בעיות קשות מאוד של שוויון כי היום החוק קובע שמי שלא רוצה ללכת לצבא – עכשיו נדמה לי שיש בבג"ץ דיון שיכול להיות שגם גברים יוכלו לעשות את זה כי יש שוויון בין מינים – לא הולכת לצבא אלא לשירות לאומי. לא כתוב לאיזה מטרת אלא כתוב שם למטרות ציבוריות, ההגדרה של המטרות היא רחבה מאוד.

שיקבע שר העבודה.

קריאת ביניים:

מה שכתוב שם רחב מאוד ואחר-כך אצל שר העבודה יש איזו

מיכאל איתן:

ועדה שצריכה לאשר את העניין עצמו, ואז הם מקבלים גם תקציבים לא קטנים. גם העמותה שמארגנת את העניין הזה מקבלת ויש לה כבר רווח גדול מזה. המשרתים מקבלים מענקים כמו חיילים בחלק ממענקי השחרור ומקבלים גם תקציבים בזמן העבודה מגופים ממשלתיים עבורם הם משרתים. המתנדבים לא מקבלים את הכסף אותו מקבלות העמותות שנותנות בתמורה מגורים וכולי. בכל אופן, המנגנון הזה קיים, כמה אלפי אנשים בכל שנה, כמה אלפי בנות משרתות, עכשיו גם בבית חולים שערי צדק, בעיריית ירושלים וזה מתפשט. אני אמרתי בכנסת בצורה הברורה ביותר- מה תעשו אם התנועה האיסלאמית תקים דבר כזה והיא תגיד שהיא רוצה עכשיו שילמדו את הילדים כך או אחרת? אם יקימו תנועה שתטיף כך או אחרת? מה תגידו, מה תעשו? אני חושב שאין ברירה.

אתה מציע לבטל את המסגרות של השירות

קריאת ביניים:

הלאומי?

אני מציע להגדיר שמה שנקרא שירות לאומי יהיה

מיכאל איתן:

שירות לאומי ולא לפחד מהעניין הזה ולא לברוח מהעניין.

מוכרחים לבוא ולומר את המטרה. אולי אי אפשר ליישם את זה היום.

זה עניין טרמינולוגי. נורא נוהרנו לא להגיד שירות

עדנה אולמן-מרגלית:

לאומי ואמרנו שירות אזרחי.

את צודקת, אני השתמשתי במינוח לא טוב,

מיכאל איתן:

אבל המינוח שלי הוא טוב בחזון אחרית הימים. זה שירות

לטובת המדינה כמדינה, והמטרה היא שהם יוכלו גם להזדהות עם היכולת לשרת את המדינה.

אסור לנו לברוח מהיעד הזה וקצת לרמות את עצמנו. עזבו מה שהיהודים יקבלו או לא יקבלו. שירות קהילתי לא יחזק את המגמה של ההזדהות עם המדינה אלא להפך, ייתן מראש את ההנחה שאפשר להמשיך לחיות כאן ולהישאר עם איבה כלפי המדינה וגם למלא אותה. למה לא מסתכלים על כך שהציבור היהודי יצא מרומה? אולי אנחנו מרמים גם את הציבור הערבי? אנחנו אומרים לו תלך לשם ולא תלך לאן שאתה באמת צריך להגיע, למצב שאתה תוכל גם להזדהות עם המדינה.

אני אסכם את דבריי. לדעתי אסור בשום פנים ואופן לוותר על השירות הצבאי ברמה השוויונית וצריך להגיע לזה. זה לא יקרה מהיום למחר. אם לא צבאי, צריך להגיד שירות למען המדינה. מי שלא ישרת, שירות למען המדינה. זה היום הקלף, הדגם. איך נגיע לזה? אני מציע שאנחנו נזרוק את הכדור לידידינו הערבים שנמצאים כאן ונשאל אותם. שהם יגידו מה הם חושבים שאנחנו

צריכים לעשות בכדי להגיע למצב שהם יקבעו את כל הרמות ואנחנו נתמקח אתם. נגיד לרגע אחד שכאלו הם כאן הרוב ואנחנו צריכים להתמקח אתם. שיגידו לנו מהרמה הראשונה, עד לאיזו רמה הם מוכנים לרדת ואיך הם מוכנים לראות את המדינה הזאת עדיין כמדינה יהודית שאתה הם יכולים להזדהות. אבל התשובה צריכה לבוא מהם לא מאתנו. אתה אמרת שהרוב צריך לעשות. הרוב צריך לעשות הרבה דברים. תקבע אתה את סדר העדיפויות, את תוכנית העבודה ותציע לנו הצעה.

ראסם תמאיסי:
א.ב. יהושע כתב על זכות השיבה ביום ששי מאמר והוא אמר שהוא מוכן לדון בזכות השיבה אבל בתנאי שהערבים יחזירו לנו 6,000 הרוגים שלנו במלחמת '48.

אלה בלפר:
אם אתם שמים לב, כל היהודים שישבו כאן הם בעד איזושהי צורה של שירות, וכל הערבים שישבו כאן הם נגד

ואני תוהה למה.

קריאת ביניים:

עדנה אולמן-מרגלית:

אלה בלפר:

אני לא בטוח שזה מדויק.

חאלד היה מאוד נגד וראסם, אני לא בטוחה.

גם כשהייתם בעד זה היה כאילו טוב, זה דיפרנציאלי, זה שונה. במגבלות. השאלה שלי היא בעצם מה

קרה פה, למה זה יצא כך. הרי קודם ישבנו מסביב לשולחן וכשדנו בכל מיני תיקונים ודברים אחרים לא הייתה חלוקה כזאת. באמת לא הייתה חלוקה בהתאם ללאום אלא היו כל מיני גישות בכל מיני כיוונים. אני חושבת שאולי שכחנו שכאשר התחלנו את כל הדיונים שלנו היו לנו שתי מטרות: מטרה אחת הייתה ההסכמה, התרבות, החינוך, ההתערבות הדדית. זו המטרה האחת שהיא מטרה תרבותית, חינוכית, הסכמתית, אזרחית. המטרה השנייה המוצהרת שהיא מאוד ממשית הייתה התיקונים - תיקוני קיפוח, תיקוני שוויון, תיקוני פער ותיקונים ממשיים שהמדינה שאנחנו כולנו רוצים לשבת בה ולייצג אותה, חייבת כאן לאזרחיה הערביים. אלה הן שתי מטרות נפרדות. הן לא זהות, הן קשורות מאוד, הן מזינות אחת את השנייה.

מה שאמר סמי היום בהצעת הדברים שלו נוגעת לא לתיקונים אלא למטרה הראשונה. לכן התגובות היו שבמצב היום זה לא יכול להיות. הרי כל המסמך לא מדבר על המצב היום. כל המסמך הוא עסקת חבילה שבה אנחנו כקבוצה של אנשים אומרים: הבה נשנה את המצב בהתאם לדברים האלה והאלה. הניסיון לשירות הוא חלק מהעניין, הוא לא מההווה. זאת אומרת, זה לא עומד בנפרד, שכל המדינה נחשבת כמו שהיא אבל האזרחים הערבים ישרתו. אין כאן בכלל מצב כזה. בואו נחליט אם אנחנו משנים את המטרות או שהמטרות נשארות רק עם תיקונים. זו מטרה חשובה מאוד, זו מטרה טובה מאוד, תיקונים הם תיקונים, בעיות הן בעיות, חוסר שוויון הוא חוסר שוויון, קיפוח הוא קיפוח, ואנחנו כולנו מסביב לשולחן. אני חושבת יושבים מכיון שאנחנו חושבים שיש מקום חשוב לתיקונים.

שוב, השאלה היא עד כמה תיקונים ומהו השוויון, אבל אם אנחנו עדיין חושבים שהמטרה היא גם הסכמה ותרבות, אז בואו נחשוב על הבעיות בדינמיקה הקבוצתית שהתעוררו פה בגלל ההצעה של סמי. אני מקווה מאוד שיש כאן שני דברים שהייתי רוצה לתקן. כשמיקי אומר: כן, אני מסכים עם עאדל שזה באמת משחק סכום אפס, מה שיותר טוב ליהודים זה פחות טוב לערבים; אני מקווה שזה לא בדיוק כך. זאת אומרת, ההתחלות הציוניות או התנועה הציונית כבודה במקומה מונח, אבל במדינת ישראל של היום להיות לאומי יהודי אין משמעותו בהכרח שמה שטוב לי, זה בהכרח רע לערבים. זאת אומרת, זה בוודאי לא נראה לנו כך, שכך צריך להיות.

מהצד השני אני לא חושבת שבמשחק סכום אפס הזה, גם במציאות, המדינה שוללת את האזרח הערבי. כי אם המדינה שוללת את האזרח הערבי, אז זה כמו השאלה של ההזדהות, אין אז מה לעשות. זאת אומרת, במצב כזה אין מקום למדינה. אין מקום למדינה שבה מראש במוצהר יש אזרחים הנשללים על-ידי המדינה. שוב, המצב הוא אפור יותר מאשר הוא שחור, אני מקווה כך, ואם הוא לא אפור, צריך לעשות אותו אפור. זו המטרה שלנו.

